

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА**

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
З САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**

3

СОЦІОЛОГІЇ

*(для студентів 1-3 курсів усіх форм навчання
всіх спеціальностей академії)*

ХАРКІВ – ХНАМГ – 2012

Методичні рекомендації з самостійної роботи та практичних занять з соціології (для студентів 1-3 курсів усіх форм навчання всіх спеціальностей академії) / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва; уклад.: О. Б. Зінчина, Г. Т. Клименко, О. Ю. Кудрявцев, Л. О. Радіонова. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 52 с.

Укладачі: О. Б. Зінчина,
Г. Т. Клименко,
О. Ю. Кудрявцев,
Л. О. Радіонова

Рецензент: проф. Будко В. В.

Це методичне видання, розроблене викладачами кафедри філософії і політології ХНАМГ, допоможе студентам готуватися до практичних занять з соціології, а саме, орієнтуватися при самостійному вивченні дисципліни, засвоювати основні терміни і поняття, підбирати для цього відповідні джерела, готуватися до здачі заліку або екзамену.

Затверджено на засіданні кафедри філософії та політології,
протокол № 6, от 26 січня 2010 року.

© О. Б. Зінчина, Г. Т. Клименко,
О. Ю. Кудрявцев, Л. О. Радіонова, ХНАМГ, 2012.

Зміст

Передмова.....	4
ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ (ЗМІСТ) МОДУЛЮ «СОЦІОЛОГІЯ»	6
Заняття 1. Соціологія як наука.....	6
Заняття 2. Соціологічний спосіб дослідження	10
Заняття 3. Історія розвитку соціологічної думки.....	11
Заняття 4. Суспільство. Соціальна структура суспільства	14
Заняття 5. Соціальні інститути суспільства.	16
Заняття 6. Соціальна стратифікація і соціальна мобільність.....	19
Заняття 7. Особистість як суб'єкт соціальних зв'язків	21
Заняття 8. Культура: соціологічний аналіз.....	23
Заняття 9. Девіація і соціальний контроль.	26
Заняття 10. Соціальний конфлікт: сутність і методи розв'язання	28
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТТЬ.....	30
ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ І ЗАЛІКУ З СОЦІОЛОГІЇ.....	50

ПЕРЕДМОВА

Соціологія в Україні – порівняно молода наука і навчальна дисципліна. Розібратися у різноманітності теорій, парадигм, концепцій, а отже, досягти сучасного розуміння фундаментальних проблем соціуму, його структури, законів функціонування і розвитку, поведінки людей є справою далеко не простою і вимагає певних зусиль.

Відтоді як французький математик і філософ Огюст Конт запропонував поняття «соціологія» для визначення науки про суспільство минуло близько двох століть. Проте ще до нього, тобто до першої третини XIX ст., історія пізнання суспільства налічувала вже не одне тисячоліття. Допитливий погляд людини був спрямований насамперед на небо (астрономія є, ймовірно, найдавнішою наукою), а також на незчисленні речі і сили, що надають руху цим речам. Тому фізика, механіка і математика могли б посперечатися з астрономією за право першонародження. Майже так само рано, як і астрономія, у VI-IV ст. до н. е. формується «метафізика», або філософія, яка зробила сміливу спробу проникнути за видимий образ речей і відшукати їхні засади та причини. А на периферії пізнання виник інтерес до природи сил, які згуртовують індивідів у більш-менш стійкі спільноти та об'єднання. І цей стан структури пізнання практично не зазнав істотних змін протягом майже двадцяти століть. Лише в останні два століття, поряд з приголомшливими успіхами в пізнанні природи, до того ж з не завжди передбачуваними практичними наслідками, людство намагається зрозуміти і пояснити суспільство.

Науки про суспільство і людину виникли зовсім недавно, за історичними масштабами «вчора». Так само недавно, у XVIII ст., у мовах народів Європи з'явилося слово «суспільство», яке засвідчило наявність і постійну присутність нової реальності, відмінної від держави як традиційної форми спільного життя людей.

Вивчення цієї нової реальності, що раптово відкрилася для сприйняття і яка складається з множини станів, груп та об'єднань людей з різними життєвими звичками, способами відчувати та інтерпретувати довколишній світ, з різними можливостями впливати на перебіг подій, але з порівняно стійкими зв'язками між собою і певною мірою взаєморозуміння, стало призначенням соціології. Отже, наука про суспільство намагається дослідити та допомогти уявляти, розуміти і пояснювати те, як людям вдається чи не вдається створювати, підтримувати або руйнувати форми спільного життя, зразки спільних дій і взаємодій.

Останнє і є тим фундаментальним питанням, на яке соціологія намагається дати дедалі нові й нові відповіді, диференціюючись на школи і теоретичні напрями, переосмислюючи власну спадщину, яка ще доступна для огляду, але вже набула статусу класичної, вдосконалюючи засоби спостереження, систематизації та узагальнення. Протягом майже двох століть це питання залишається нез'ясованим. І зовсім не тому, що недоречними виявилися ті відповіді, які давалися раніше, а внаслідок динамічності, рухливості та високої складності предмета пізнання. Давно помічено, що жити в спільноті важко, однак не менш важко й описати суспільне життя.

Розчарування очікує того, хто сподівається за допомогою соціології утвердитися в уявленнях про міцний і непохитний устрій суспільства, раз і назавжди встановлений «соціальний порядок», про можливості його зміцнення чи, навпаки, розхитування, про закони, які приписують хід історії, ритм і темпи змін. На початку третього тисячоліття світ людей стає дедалі менш передбачуваним, кожне нове покоління соціологів самостійно вирішує проблему більш-менш адекватної реконструкції сил і скріплень, які запобігають руйнації людських спільнот, проте самі залишаються непоміченими, діють ніби з-за лаштунків. Вирішити цю проблему неможливо без оновлення самої науки соціології: вона змінюється разом зі зміною світу людей, а вироблені раніше твердження і висновки мають обмежене застосування. Можливо, саме в такій відкритості новому і несподіваному, у постійному вимаганні від носія соціологічного знання оригінальності та неповторності й полягає особлива привабливість соціології як наукової та навчальної дисципліни – молодій дисципліни для молодих людей.

Саме сьогодні, як ніколи раніше, гостро відчувається дефіцит знань про людину і світ людей. Очевидно, що в перших століттях третього тисячоліття більша частина пізнавальних можливостей людства спрямовуватиметься на ліквідацію цього дефіциту. І якщо соціологія виникла «вчора», то її розквіт очікується «завтра».

Соціологія як одна з гуманітарних дисциплін надає можливість студенту, молодому спеціалісту адекватно відповідати на виклики сучасності, оскільки допомагає виробити системний погляд на суспільство крізь призму діяльності людини. Вивчення соціології у вищому навчальному закладі – це не просто доповнення до формування спеціаліста, котрий буде використовувати її положення у своїй професії, але й ті загальні засади формування духовного світу особи, які завдяки усвідомленню людиною себе як особистості, завдяки виявленню сенсу свого буття, своєї ролі в життєдіяльності людської спільноти, відіграють свою значною мірою визначальну роль у становленні особи як спеціаліста.

Це методичне видання, розроблене викладачами кафедри філософії і політології ХНАМГ, допоможе студентам готуватися до практичних занять з соціології, а саме, орієнтуватися при *самостійному вивченні* дисципліни, засвоювати *основні терміни і поняття*, підбирати для цього відповідну навчальну літературу, готуватися до задачі *заліку* або *екзамену*. Методичні вказівки містять перелік джерел з кожної теми, питання для самоконтролю та навчальні завдання для роботи на практичних заняттях.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ (ЗМІСТ) МОДУЛЮ «СОЦІОЛОГІЯ»

Змістові модулі (ЗМ):

ЗМ1 Загальні питання теорії соціології

- 1.1. Соціологія як наука.
- 1.2. Соціологічний спосіб дослідження.
- 1.3. Історія розвитку соціологічної думки.

ЗМ2 Суспільство як соціальна система

- 2.1. Суспільство. Соціальна структура суспільства.
- 2.2. Соціальні інститути суспільства.
- 2.3. Соціальна стратифікація і соціальна мобільність.

ЗМ3 Особа в системі культури

- 3.1. Особа як суб'єкт соціальних зв'язків.
- 3.2. Культура: соціологічний аналіз.
- 3.3. Девіація і соціальний контроль.
- 3.4. Соціальний конфлікт: сутність і методи розв'язання.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ЗМ1 Загальні питання теорії соціології

Заняття 1. Соціологія як наука

План

1. Поняття соціології, її об'єкт і предмет.
2. Методологічні підходи до соціологічного вивчення суспільства.
3. Структура й функції соціології.
4. Соціологія в системі суспільних наук.

Список джерел

1. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б. Социологический словарь. – Казань, 1997.
2. Американская социологическая мысль: Тексты (под ред. Добренкова В.И.). – М., 1996.
3. Бауман З. Мыслить социологически. – М.: Аспект Пресс, 1996.
4. Герасимчук А. А., Палеха Ю. І., Шиян О. М. Соціологія: Навч. посібник. – К., Видавництво Європейського університету, 2004.
5. Гидденс Э. Социология. – М., 1999.
6. Григорьев С.И., Суббето А.И. Основы неклассической социологии. – М., 2000.
7. Комаров М.С. Введение в социологию: Учебник для высших заведений. – М.: Наука, 2004.
8. Миллс Ч. Социологическое воображение. – М.: Изд. дом «Стратегия», 1998.
9. Осипов Г.В. и др. Социология. – М., 2005.
10. Ритцер Дж. Современные социологические теории. – М., СПб., 2002.
11. Романенко Л.М. Гражданское общество (социологический словарь-справочник). М., 2005.
12. Смелзер Н. Социология. – М., 2004.
13. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
14. Фролов С.С. Социология. Учебник для высших учебных заведений. – М.: Наука, 2006.
15. Соціологія: Курс лекцій / За ред. В. М. Пічі. – К., 1996.
16. Якуба О. О. Соціологія: Навч. посібник для студентів. – Харків: Константа, 1996.

Теми доповідей

1. Наукові дискусії про предмет соціології.
2. Міждисциплінарні зв'язки соціології з іншими науками.
3. Функціональна ефективність соціології в сучасному суспільстві.
4. Проблема метода в соціологічній науці.
5. Сучасні соціологічні теорії як методології соціального пізнання.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть соціальні і наукові передумови виникнення соціології.
2. Визначте об'єкт і предмет соціології.
3. У чому специфіка предмету соціології в порівнянні з політичними, економічними історичними науками?
4. Яку роль у суспільному розвитку відіграє соціологія?
5. Охарактеризуйте основні функції соціології.
6. Як ви розумієте соціологічний метод?
7. Яка структура соціології?
8. Приведіть приклад соціального закону і обґрунтуйте свою відповідь.
9. У чому значення соціології і чому зростає її роль у сучасних умовах?

Навчальні завдання

Завдання 1. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією:

Поняття:

- а) соціологія;
- б) категорія;
- в) предмет соціології;
- г) об'єкт соціології;
- д) соціальні відносини;
- е) соціальний закон;
- є) теоретично-пізнавальна функція;
- ж) світоглядно-ідеологічна функція.

Дефініції:

1. Об'єктивній і повторювальній причинний зв'язок між соціальними явищами і процесами, які виникають унаслідок масової діяльності людей.
2. Суспільство як цілісна соціальна реальність, сукупність соціальних зв'язків і соціальних відносин.
3. Відображення якісної конкретності та цілісності досліджуваного об'єкта, суттєвих властивостей, рис, характеристик, можливостей його розвитку і вдосконалення.
4. Самостійний, специфічний вид суспільних відносин, які виражають діяльність соціальних суб'єктів, зумовлену їх неоднаковим становищем у суспільстві та роллю в суспільному житті.
5. Діяльність особи, соціальних спільнот та різних верств людей у суспільному житті, або реальна суспільна свідомість.
6. Наука про становлення, розвиток, функціонування суспільства, його елементів, соціальних відносин і соціальних процесів, про механізми і принципи їх взаємодії.

7. Функція, спрямована на забезпечення наукової дискусії між концепціями, поширення наукової ідеології, формування соціологічного стилю мислення, підготовку компетентних спеціалістів, глибоке, всебічне засвоєння ними наукової ідеології.

8. Функція, спрямована на вироблення нового соціологічного знання, пов'язана з вивченням закономірностей соціального розвитку.

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять:

1. Позитивізм.
2. Макросоціологія.
3. Мікросоціологія.
4. Соціальне.
5. Теоретична соціологія.
6. Теорії середнього рівня.
7. Соціальна проблема.
8. Соціологічна проблема.

Завдання 3. Використовуючи різні навчальні посібники, порівняйте поняття: повсякденне знання, гуманітарне знання, наукове знання; висловіть власну думку, яке знання можна вважати позанауковим, чим воно відрізняється від наукового?

Завдання 4. Прочитавши уривок із праці російсько-американського соціолога Сорокіна П. Структурная социология // Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992. – С. 161–163., визначте особливості і відмінності об'єкта та предмета соціології у порівнянні з іншими науками.

Завдання 5. Визначте три рівні структури соціологічної системи знань. Дайте відповідь, до якого рівня відносяться нижче наведені теорії:

- а) теорії, що займаються вивченням конкретних проблем суспільного життя;
- б) теорії про закони розвитку та відтворення окремих соціальних спільнот (місто, село);
- в) теорії, що вивчають фундаментальні – наукові проблеми, пов'язані з формуванням знань про соціальну діяльність;
- г) галузеві соціологічні теорії;
- д) теорії методики та техніки конкретних соціологічних досліджень;
- е) теорії, що аналізують окремі елементи соціального механізму.

Завдання 6. Як відомо, метод соціології – це систематичний спосіб досягнення теоретичного та практичного результату з метою отримання нової інформації для пізнання соціальної реальності. Один із методів, яким користується соціологічна наука, спирається на принципи об'єктивності (об'єктивна, незалежна від людини доказовість, науковість, аргументація), історизму (зв'язок із іншими явищами і подіями), системного підходу (окреме в поєднанні з цілим). Назвіть метод, який опирається на вказані принципи. До якої групи методів він належить? Які інші методи використовує соціологія (назвіть не менше 3-х методів)?

Завдання 7. Дайте відповідь на поставлене питання. Обґрунтуйте свою відповідь, використовуючи конкретні соціологічні категорії, попередньо давши їм визначення: соціальне, соціальне явище, соціальні відносини.

Жінка купує чотири путівки в будинок відпочинку в Криму, де вона та її сім'я будуть відпочивати два тижні. Визначте, що в цій ситуації зацікавило б соціолога в першу чергу:

а) розглянув би придбання путівок щодо того, яким є бюджет сім'ї, структура та джерела доходів, рівень забезпечення інших потреб;

б) з'ясував би, чому жінка вибрала саме це місце для відпочинку з урахуванням природних та кліматичних умов;

в) відмітив би, що разом із жінкою, яка купила путівки, їдуть відпочивати її чоловік та двоє дітей; зацікавився б тим, наскільки та яким чином вони могли вплинути на її рішення.

Завдання 8. Подумайте і дайте відповідь, про кого або про що мова йде?

•Ця наука вивчає вірування, звичаї й традиції відсталих племен методом спостереження_____

•Ця суспільна наука вивчає виробництво, розподіл і споживання обмежених ресурсів_____

•Ця близька соціології наука вивчає те, яким образом люди одержують і використовують владу, і як ця влада розподіляється в суспільстві_____

•Ця наука вивчає індивідуальну поведінку і внутрішній світ людини_____

•Ця наука вивчає населення, зокрема, проблеми народжуваності, смертності й міграції_____

Завдання 9. Як Ви розумієте вислів Ч. Р. Мілса «Перший урок соціології полягає в тому, щоб допомогти людині знайти себе в контексті своєї епохи»?

Завдання 10. На рівні здорового глузду ми ділимо факти на:

а) біологічні (сон, їжа, подих);

б) психологічні (любов, ненависть, насолода);

в) соціальні.

Наведіть 4-5 прикладів соціальних фактів.

Завдання 11. Чи можна визнати перевагу соціології або «здорового глузду» стосовно один одного? Що спільного та що відрізняє соціологію від філософії та історичного знання? Чи потрібні соціології перша та друга?

Завдання 12. Соціологічний «кут погляду» – у чому його специфіка? Чи можна назвати соціолога універсальним ученим?

Заняття 2. Соціологічний спосіб дослідження

План

1. Сутність конкретного соціологічного дослідження (КСД), його види.
2. Програма соціологічного дослідження, зміст методологічного та методичного розділів.
3. Методи збору інформації в КСД: спостереження, аналіз документів, опитування.
4. Методики обробки даних КСД.

Список джерел

1. Андреенков В.Г., Маслова О.М. Методы сбора социологической информации: Метод, пособие. – М.: Ин-т социал. исслед. – 1985.
2. Батыгин Г.С. Лекции по методологии социологических исследований. – М.: Аспект Пресс. – 1995.
3. Белановский С.Л. Методика и техника фокусированного интервью (учебно-методическое пособие). – М.: Наука, 1993.
4. Вербець В. В. Соціологія. Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2009.
5. Ноэль Э. Массовые опросы. Введение в методику демоскопии. – М.: АВА-ЭСТРА, 1993.
6. Ноэль-Нойман, Э. Общественное мнение: открытие спирали молчания. – М.: Прогресс-Академия, 1996.
7. Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. – М.: Добросвет, 1998.

Теми доповідей

1. Аналіз документів як джерело первинної соціологічної інформації.
2. Спостереження, його призначення.
3. Якісні методи в соціології.
4. Опитування, його види.

Питання для самоконтролю

1. Що називають соціологічним дослідженням?
2. Які види дослідження Ви знаєте?
3. Перелічіть основні методи збору соціологічної інформації.
4. Які основні вимоги пред'являються до анкетного опитування?
5. Чим відрізняються між собою питання анкети?
6. Чим інтерв'ю відрізняється від анкетного опитування?
7. Що таке соціологічне спостереження?
8. Назвіть основні види спостережень.
9. Як проводиться соціологічний експеримент?
10. У чому складається сутність контент-аналізу?
11. Для чого необхідна вибірка в соціологічному дослідженні?
12. Які методи вибірки Ви знаєте?
13. Що таке репрезентативність?
14. Із чого починається аналіз емпіричних даних?
15. У чому полягає сутність обробки первинної інформації?

Навчальні завдання

Завдання 1. Вивчить основні поняття теми: «соціологічне дослідження», «методика дослідження», «інформація первинна і вторинна», «види дослідження», «програма дослідження», «гіпотеза», «вибірка», «методи вибірки», «репрезентативність вибірки», «респондент», «інтерв'юер», «кодування соціологічної інформації», «ранжирування», «соціометрія», «експертні оцінки», «контент-аналіз», «експеримент», «спостереження», «аналіз документів», «соціологічний тест».

Завдання 2. Про який метод соціологічної інформації мова йде?

• Цей метод є основним для тих, хто вважає вивчення минулого таким же важливим для розуміння суспільства і суспільних відносин, як і вивчення сьогодення _____

• Відмітна ознака цього методу – створення контрольованої ситуації. Тут застосовується штучне моделювання умов _____

• При дослідженні цим методом люди, чия поведінка вивчається, не знають про це _____

Завдання 3. У лівому стовпчику за абеткою перераховані основні методи соціологічного дослідження. У правому у тім же порядку – різні об'єкти вивчення. Вам необхідно визначити: який об'єкт найкраще досліджується кожним з перерахованих методів?

<i>Основні методи</i>	<i>Об'єкти вивчення</i>
Анкетування	Газетні тексти
Вивчення документів	Індивідуальні особливості свідомості
Інтерв'ю	Міжособистісні відносини
Контент-аналіз	Причинно-наслідкові зв'язки
Спостереження	Протоколи, звіти, листи
Соціологічний тест	Факти поведінки людей
Соціометричне опитування	Факти свідомості (думки, інтереси й т.п.)
Експеримент	Ціннісні орієнтації й установки

Завдання 4. Відомо, що такі методи, як таємне спостереження, аналіз документів, експеримент використовуються не тільки соціологами, але й працівниками міліції й прокуратури. Як Ви вважаєте, так хто ж соціологи – слідчі або дослідники? Аргументуйте свою відповідь.

Заняття 3. Історія розвитку соціологічної думки

План

1. Виникнення соціології як окремої науки. Позитивізм і натуралізм у соціології.
2. Психологічний напрямок в соціології.
3. Французька та німецька соціологічні школи.
4. Американська емпірична соціологія.
5. Сучасні соціологічні теорії.

Список джерел

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. – М., 1993.
2. Вебер М. Избранные произведения. – М., 1990.
3. Громов Н.А., Мацкевич А.Ю., Семенов В.А. Западная теоретическая социология. – СПб.: СПбУ, 1996.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда: метод социологии. – М., 1991.
5. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд. – СПб.: Союз, 1998.
6. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології: від античності до початку ХХ ст. – К., 1993.
7. История буржуазной социологии XIX-начала XX века. – М., 1979.
8. История буржуазной социологии первой половины XX века. – М., 1980.
9. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М., 1992.
10. Ритцер Дж. Современные социологические теории. – М., СПб., 2002.
11. Танчер В. В., Ручка А. А. Очерки истории социологической мысли. – К., 1992.

Теми доповідей

1. Внесок О. Конта в розвиток соціології.
2. Еволюційна соціологія Г. Спенсера.
3. Соціологізм Е. Дюркгейма.
4. Соціологічна система П. Сорокіна.
5. Формальна школа в німецькій соціології.
6. Особливості емпіричної соціології. Чиказька школа.

Питання для самоконтролю

1. Як можна визначити внесок у розвиток науки про суспільство, зроблений мислителями античності?
2. Які особливості розвитку соціальної думки в середні століття й Новий час?
3. У чому зміст основних наукових положень соціології О. Конта? Як можна оцінити його діяльність із погляду сучасних соціологів?
4. Що мається на увазі під класичним періодом розвитку соціології? Проаналізуйте основні ідеї, висунуті Карлом Марксом, Максом Вебером, Емілем Дюркгеймом?
5. Які положення марксистської науки актуальні сьогодні?
6. Назвіть причини виникнення соціології в Росії?
7. Перелічіть й охарактеризуйте основні методологічні напрямки вітчизняної соціології.
8. Які етапи в розвитку західної соціології можна виділити? Чим характеризується кожний з них?
9. Які теорії, напрямки, орієнтації має у своєму багажі соціологія; як це співвідноситься з тенденціями розвитку сучасного суспільства?

Навчальні завдання

Завдання 1. Подумайте й дайте відповідь, про кого або про що мова йде в наступних висловленнях:

- О. Конт думав, що цей підхід, називаний позитивізмом, виведе соціологію на рівень точної науки про суспільство _____
- Спочатку цю науку називали «соціальною фізикою» _____

- Ця людина прославився як засновник соціології _____
- Цей американський соціолог вважається автором теорії обміну _____
- Цей американський соціолог розробив теорію етнометодології _____
- Цей американський соціолог використовував театр як метафору для опису інтеракції за допомогою поняття «керування своїми враженнями» _____
- Представники цього напрямку стверджують, що людина реагує не стільки на стимули, скільки на значення й символи _____

Завдання 2. В XIX столітті О. Конт у загальній класифікації наук поставив соціологію на саму вершину знань – вище математики, фізики, і біології. А на яке місце поставили б Ви сучасну соціологію?

Завдання 3. За всіх часів історичного розвитку концепції різних мислителів по одній і тій же соціальній проблемі були діаметрально протилежними. Перед Вами два таких вислови:

За Т. Гоббсом, природний стан – це антисуспільна «війна всіх проти всіх», оскільки кожному властива «абсолютна воля». Звідси організація суспільства – змушена необхідність; суспільний договір – порятунок від взаємного знищення.

Такий «природний стан» Шефтсбері називає «протиприродним станом», стверджуючи, що «людина по природі істота суспільна», а суспільство – «неминуче і природно для неї». Чим Ви поясните різницю в поглядах учених? З ким Ви більше згодні й чому? Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 4. Слідом за О. Контом Е. Дюркгейм розглядав суспільство як сферу згоди і солідарності, виділяючи механічну і органічну солідарність. Виділіть з нижчеперелічених вірні судження:

- 1) солідарність спочиває на колективній свідомості – сукупності загальних вірувань і почуттів, які властиві членам однієї групи або суспільства;
- 2) примітивні суспільства засновані на органічній солідарності;
- 3) механічна солідарність властива нерозвиненим ієрархічним суспільствам;
- 4) чим вище рівень солідарності в суспільстві, тим нижче рівень самогубств.

Завдання 5. Проведіть порівняння двох підходів, застосовуваних при вивченні суспільства: теорії соціального обміну і структурного функціоналізму. Зробіть висновок про доцільність кожного з підходів.

Завдання 6. У всіх соціологічних міркуваннях Г. Спенсера превалюють біологічні аналогії. Наприклад: «Суспільства, як і живі тіла, починаються як зародки – виникають із мас, вкрай малих у порівнянні з масами, яких вони в остаточному підсумку досягають». М. Вебер різко критикує «органічну соціологію», що розглядає окремого індивіда як частину, «клітинку» соціального організму. Поняття організму в застосуванні до суспільства може бути лише метафорою – не більше, тому що «для соціології ... об'єктом пізнання є саме змістовний зв'язок поведінки».

Як Ви думаєте, чи є точка зору М.Вебера прогресом у порівнянні з точкою зору Г. Спенсера, і якщо так, то чому?

ЗМ 2 Суспільство як соціальна система

Заняття 4. Суспільство. Соціальна структура суспільства

План

1. Соціологічні трактування суспільства.
2. Системні ознаки й якості суспільства.
3. Поняття соціальної структури та її основних елементів.
4. Типології суспільств та їх критерії.

Список джерел

1. Аберкромби Н., Хилл С., Теренр Б. Социологический словарь. – Казань, 1997.
2. Валентей С.Д., Нестеров Л.И. Развитие общества в теориях социальных альтернатив. – М., 2003.
3. Герасимчук А. А., Палеха Ю. І., Шиян О. М. Соціологія: Навч. посібник. – К., Видавництво Європейського університету, 2004.
4. Гидденс Э. Социология. – М., 1999.
5. Григорьев С.И., Суббето А.И. Основы неклассической социологии. – М., 2000.
6. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура (фрагменты)/Под общ. ред. В.В. Танчера; Реферативный перевод и вступ. Статья В. Костинской. – Киев: Ин-т социологии – Л., 1996.
7. Мосс М. Общества. Обмен. Личность: Труды по социальной антропологии / Пер. с фр. – М.: Восточная литература, 1996.
8. Комаров М.С. Введение в социологию: Учебник для высших заведений. – М.: Наука, 2004. – 134с.
9. Осипов Г.В. и др. Социология. – М., 2005.
10. Панарин А. Глобальное информационное общество: вызовы и ответы // Власть. – 2001. – N 1.
11. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 1997.
12. Смелзер Н. Социология. – М., 2004.
13. Соціологія: 100 питань – 100 відповідей: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Є.А. Подольська, Т.В. Подольська. – К.: Інкос, 2009.
14. Фролов С.С. Социология. Учебник для высших учебных заведений. – М.: Наука, 2006.
15. Соціологія: Курс лекцій / За ред. В. М. Пічі. – К., 1996.
16. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. – М., 2004.
17. Якуба О. О. Соціологія: Навч. посібник для студентів. – Харків: Константа, 1996.

Теми доповідей

1. Системний аналіз суспільства в історії соціології.
2. Зміни й основні тенденції розвитку соціальної структури українського суспільства на сучасному етапі.
3. Місце й роль соціальних спільнот у розвитку суспільства.
4. Суспільний прогрес: критерії і тенденції.
5. Інформаційне суспільство як сучасний тип цивілізації.

Питання для самоконтролю

1. Які наукові концепції суспільства ви знаєте? Назвіть специфічні риси суспільства.
2. Дайте характеристику суспільства як системи. У чому специфіка системного підходу до суспільства? Які він має переваги?
3. Розгляньте основні елементи соціальної структури суспільства.
4. Що таке соціальна спільнота; соціальна група; масова спільнота?
5. Які типології суспільств Вам відомі? За яким принципом побудована кожна з них? Яка представляється Вам найбільш вірною й чому?
6. Назвіть характерні риси традиційного та індустріального суспільства. Чим вони відрізняються одне від одного?
7. Визначите критерії соціального прогресу.
8. Покажіть загальне і особливе в еволюційному і революційному розвитку суспільства.

Навчальні завдання

Завдання 1. Вивчить основні поняття теми: «традиційне суспільство», «індустріальне суспільство», «постіндустріальне суспільство», «соціальні зміни», «соціальний розвиток», «прогрес», «регрес», «еволюційний процес», «революційний процес», «соціальна група», «соціальна спільнота», «аудиторія», «натовп», «соціальні кола», «мала група», «первинна група», «вторинна група», «групова динаміка», «плем'я», «народність», «етнос», «нація», «національність», «національна ідентичність».

Завдання 2. Охарактеризуйте сучасне українське суспільство з погляду типології суспільств. До якого типу суспільств ви б віднесли суспільство, у якому ми з Вами живемо?

Завдання 3. Поняття «городництво» застосовується відповідно до двох епох – давньої і сучасної. Нинішні українці мають город або садову ділянку за містом. Порівняйте давній і сучасне місто. У чому ви бачите подібність, а в чому відмінність?

Завдання 4. Одні дослідники вважають, що українське суспільство має перспективу розвинути в постіндустріальне. Інші – що цієї перспективи в нього в цей час немає. Хто, на Вашу думку, прав? Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 5. Поясніть, що розуміється під «відкритим» і «закритим» суспільством. У чому між ними різниця? До якого типу треба, на Ваш погляд, віднести сучасне українське суспільство? Чому?

Завдання 6. На думку Е. Дюркгейма, індивід у суспільстві абсолютно не вільний, тому що підпорядкований колективу, перебуває під соціальним тиском. Відповідно до Вебера, в основі соціальності, лежить соціальна дія, тобто індивід є вільно перетворюючою суспільство силою. Яка із цих точок зору імпонує Вам більше? Чому? Обґрунтуйте свій вибір.

Завдання 7. Як ви вважаєте, чи є революція соціальною дією? Хто суб'єкт цієї дії, або актор? Маса? Кожний індивід окремо? Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 8. Дані два визначення групи:

• Група – реальність або велика кількість людей, значимих для індивіда в певний момент часу.

• Група – це певна кількість людей, що вступають у безпосередню взаємодію.

Яке з них, по-вашій думці, краще підходить малій групі?

Чому спільна невдача сильніше поєднує соціальну групу, чим спільний успіх? Аргументуйте відповідь, приведіть кілька прикладів зі свого життя.

Завдання 9. У багатьох фірмах існує правило не призначати керівником відділу людини, що сам сформувався як фахівець у цьому відділі. Але ж така людина має більшу інформацію про відділ. До того ж його добре знають всі працівники відділу. Чому ж частіше запрошують людину із зовні, якій доводиться вписуватися в новий колектив? Обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання 10. Згадаєте казку про Дюймовочку. Спочатку хрущ був у захваті від Дюймовочки, вона здавалася йому дуже гарною. Але коли він показав її іншим хрущам, вони сказали: «Яка убогість! У неї немає вусиків! У неї навіть є талія!» І жук негайно розлюбив Дюймовочку і відправив її куди ока дивляться. Яка риса групової психології виявилася в цьому випадку?

Завдання 11. Радянське суспільство вважалося інтернаціоналістським. Охарактеризуйте із цієї сторони сучасне українське суспільство. Чи має місце тут національна, етнічна нерівність? Чому, як по-вашому?

Завдання 12. Прочитайте історичну літературу і знайдіть приклади регресу в тих чи інших країнах. Постарайтесь відповісти на наступні запитання:

1. Чи можна вважати роки сталінізму однозначно регресом?

2. Чи можна оцінювати петровські реформи тільки як прогресивні?

3. Як впливали війни на розвиток суспільства? Вони виконували прогресивну чи регресивну функцію?

4. Чи відбувався в Росії та Україні наприкінці 80-х – початку 90-х рр.. ХХ ст. економічний прогрес? А технічний? А соціальний?

Заняття 5. Соціальні інститути суспільства.

План

1. Поняття соціального інституту. Види соціальних інститутів.

2. Основні елементи і функції соціальних інститутів. Інституціоналізація та інституціональна криза.

3. Сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група. Параметри соціологічного вивчення сім'ї.

Список джерел

1. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – М.: МГУ, 1996.

2. Заславская Т.И. Социетальная трансформация российского общества: деятельность-структурная концепция. – М, 2002.

3. Гидденс Э. Социология. – М., 1999.

4. Голод С.И. Семья и брак: Историко-социологический анализ. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1998.

5. Масионис Дж. Социология. – М., СПб, 2004.
6. Мендра А. Основы социологии. – М., 1999.
7. Сірій Є.В. Соціологія. – К.: Атіка, 2004.
8. Танчин І. З. Соціологія: навч. посібник / І. З. Танчин. – 3-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008.
9. Штомпка П. Социология социальных изменений. – М.: Аспект Пресс, 1996.

Теми доповідей

1. Соціальний інститут в історії соціологічної думки.
2. Функції та дисфункції соціальних інститутів в сучасному суспільстві.
3. Освіта як соціальний інститут.
4. Нові форми шлюбу.
5. Криза інституту сім'ї: ознаки, наслідки, форми подолання.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення соціального інституту.
2. Пригадайте, які соціологи зробили внесок в розробку цього поняття.
3. Які основні функції виконують соціальні інститути в суспільстві?
4. Назвіть основні типи і види соціальних інститутів.
5. В чому полягає процес інституціоналізації?
6. Назвіть основні особливості таких соціальних інститутів, як освіта і наука.
7. Який зміст вкладається в поняття «громадська думка»?
8. Охарактеризуйте сім'ю як соціальний інститут і як малу соціальну групу.
9. Назвіть основні параметри соціологічного вивчення сім'ї.
10. Чому сучасний стан інституту сім'ї соціологи і демографи характеризують як кризовий? Чи згодні ви з ними? Обґрунтуйте свою позицію.

Навчальні завдання

Завдання 1. Вивчить основні поняття теми: «соціальний інститут», «інституціоналізація», «дисфункція», «типологія соціальних інститутів», «освіта», «наука», «релігія», «громадська думка», «соціальна організація», «сім'я», «шлюб», «спорідненість», «моногамія», «полігінія», «поліандрія», «ендогамія», «екзогамія».

Завдання 2. Спробуйте скласти коротку схему еволюції інститутів:

- освіти,
- релігії,
- політичних інститутів.

Через які стадії вони пройшли в своєму розвитку? Які форми, практики, методи та прийоми використовувались?

Завдання 3. До яких з основних соціальних інститутів (сім'я, виробництво, політика, релігія, освіта) відносяться неосновні нижченазвані інститути:

1. Гроші. 2. Целібат. 3. Розлучення. 4. Обмін. 5. Адвокатура. 6. Побратимство.
7. Банки. 8. Наставництво. 9. Престолонаслідування. 10. Цензура.

Завдання 4. Подумайте і дайте відповідь, наскільки актуальні слова К.Маркса: «Ніхто не змушує до укладення шлюбу, але всякий повинен бути примушений підкорятися законам шлюбу, раз він одружився».

Завдання 5. Перед Вами вислів відомого російського філософа Володимира Соловйова: «Що чоловік представляє активне, а жінка пасивний початок, що перший повинен впливати на розум і характер другої – це, звичайно, положення азбучні». Як Ви ставитеся до такого трактування автора? Висловіть свою точку зору.

Завдання 6. Як Ви оцінюєте твердження феміністів про гендерну нерівність, що існує у всіх сучасних суспільствах? Як, по-вашому, у чому повинне виражатися соціальна рівність статі? Як варто оцінювати вимоги «повернути жінку в родину»? Чи дійсно потрібна жінці, на Ваш погляд, соціальна і матеріальна самостійність?

Завдання 7. У книзі американського психолога Е.Берна «Ігри, у які грають люди...» приводиться такий епізод. Чоловік приходить додому й бачить, що у квартирі не прибрано, не витертий пил. Неважко представити реакцію, так сказати «середнього» чоловіка. Зрозуміло, як поведеться і дружина. Скоріше на докори вона відповість, підвищивши голос: «А я, що не працюю, взяв би ганчірку і витер цей самий пил...». Але БERN рекомендує чоловікові діяти інакше, а саме, написати на курному столі одну фразу: «Я тебе люблю!»

У чому переваги такого підходу? Якою буде реакція дружини? Чи допоможе тактовність чоловіка уникнути сварки?

Завдання 8. У соціології родина і трудовий колектив розглядаються як спільноти із властивостями малої групи і соціального інституту. У їхній структурі є формальні й неформальні відносини, керівництво і лідерство. У чому ж істотні розходження між родиною і трудовим колективом? Яка Ваша думка? Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 9. Як, по-вашому, чи можна створити таку ситуацію в суспільстві або хоча б у конкретній групі, щоб неформальні лідери стали формальними, а формальні просто зникли б, давши їм місце? Була б така ситуація соціальним злом або добром?

Завдання 10. Як Ви оцінюєте змішані шлюби:

- 1) вони корисні, оскільки сприяють інтеграції етнічних груп у рамках суспільства;
- 2) вони шкідливі, оскільки сприяють розмиванню етносоціокультурних стереотипів, і ускладнює процес етнічної ідентифікації наступних поколінь;
- 3) вони не мають значення, оскільки етнічна приналежність людини взагалі не визначається генетичним фактором. Постарайтеся пояснити свою точку зору.

Завдання 11. Проведені за кордоном дослідження виявили залежність соціального положення і психологічного стану індивіда. Зокрема, опит Бредберна і Капловіца (1965) показав що:

1. Сімейні (чоловіки і жінки) рахують себе набагато щасливіше неодружених (розведених і овдовілих)
2. Молодь щасливіша, ніж немолоді.
3. Більш утворені рахують себе щасливіше менш утворених.
4. Зайняті повний робочий день щасливіші, ніж зайняті півдня або що зовсім не працюють.

А зараз вам належить дати самостійне пояснення виявленим закономірностям.

Заняття 6. Соціальна стратифікація і соціальна мобільність

План

1. Поняття соціального простору. Соціальний статус і соціальна роль.
2. Соціальна нерівність. Теорії соціальної стратифікації.
3. Соціальна мобільність та її види.
4. Історичні типи стратифікації.

Список джерел

1. Вебер М. Основные понятия стратификации // Социс. – 1994. – №5.
2. Герасимчук А. А., Палеха Ю. І., Шиян О. М. Соціологія: Навч. посібник. – К., Видавництво Європейського університету, 2004.
3. Гидденс Э. Социология. – М., 1999.
4. Гидденс Э. Стратификация и классовая структура // Социс. – 1992. – №9.
5. Кравченко А.И. Социология. Справочное пособие для студентов и преподавателей. – М.: Московский лицей, 1996.
6. Кравченко А.И. Социология. Хрестоматия: для студентов вузов. – Екатеринбург: Деловая книга, 1998.
7. Масионис Дж. Социология. – М., СПб, 2004.
8. Мостовая И.В. Социальное расслоение: символический мир метаигры. – М.: Наука, 1997.
9. Сірій Є.В. Соціологія. – К.: Атіка, 2004.
10. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992.
11. Радаев В.В., Шкаратан О.И. Социальная стратификация. – М., 1996.

Теми доповідей

1. Методологічні підходи до вивчення соціальної стратифікації.
2. Інформаційна нерівність в сучасному суспільстві.
3. Середній клас в Україні.
4. Бідність: фактори, види, наслідки.
5. Особливості стратифікації сучасного українського суспільства.

Питання для самоконтролю

1. Чи є соціальна нерівність обов'язковою характеристикою будь-якого суспільства?
2. Що таке соціальна стратифікація суспільства?
3. По яких ознаках відбувається стратифікація суспільства?
4. Що таке суспільний клас? Визначите його ознаки.
5. Які класи суспільства Ви знаєте, чим вони відрізняються друг від друга?
6. Проаналізуйте багатомірну модель соціальної стратифікації Л. Уорнера.
7. Що таке «соціальна мобільність»? Хто розробив концепцію соціальної мобільності?
8. Які основні види мобільності ви знаєте? Назвіть канали («ліфти») соціальної мобільності.
9. Які особливості властиві процесам мобільності в сучасному суспільстві?
10. Охарактеризуйте історичні типи соціальної стратифікації.

Навчальні завдання

Завдання 1. Вивчить основні поняття теми: «соціальна структура», «соціальна стратифікація», «соціальна нерівність», «критерії стратифікації», «типи стратифікації», «профіль стратифікації», «клас», «соціальна мобільність», «види мобільності», «канали мобільності», «бідність», «убогість», «середній клас», «рабство», «каста», «стан».

Завдання 2. Чи можете Ви собі уявити суспільство, повністю позбавлене структури? Як би воно виглядало? Що дає соціальна структура для організації нашого досвіду життя в суспільстві?

Завдання 3. Придивитися до свого набору статусів: чи є в ньому неспівпадання? А у ваших знайомих?

Наведіть ще 3-4 приклада неспівпадання статусів.

Чи виникає неспівпадання статусів, коли духовне лице стає народним депутатом?

Завдання 4. Знайдіть в історичній літературі опис статусних символів, які належать різним верствам, професіям і сословіям російського суспільства ХІХ ст.

Порівняйте, як вони змінилися в ХХ ст., що зникло в атрибутиці, що з'явилося нового.

Окремо охарактеризуйте статусну символіку молоді в ХІХ и ХХ ст.

Завдання 5. К. Маркс вважав, що поляризація багатства на одному полюсі суспільства породжує зростання убогості на іншому. У. Самнер заперечував йому: це положення вірне лише для доіндустріальної епохи, в сучасному суспільстві збільшення багатства сприяє підвищенню рівня життя всього населення, а демократичний порядок надає кожному шанс вибратися з убогості.

Хто має рацію?

Завдання 6. Коли в діловій людині з'являються перші більші гроші, він відразу купує предмет, що є ознакою його респектабельності й статку, наприклад годинники «Cartier». А що ще, на Ваш погляд, служить ознакою багатства й респектабельності? Назвіть 5-6 предметів, які купує ділова людина, коли в нього заводяться великі гроші.

Завдання 7. Відомо, що абсолютна бідність вимірюється «прожитковим мінімумом». Як Ви думаєте, чи існує поняття «прожитковий максимум». Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 8. Один багатій ніколи не подавав милостині бідним. У нього була приказка: «Бог йому не дав, як же я можу йому дати»? Чи можна розцінювати цю приказку як свого роду концептуальне виправдання соціальної і майнової нерівності? Спробуйте спростувати виражену в ній концепцію.

Завдання 9. Для позначення багатих, впливових людей придумували спеціальні позначення. Їх називають соціальними ярликами. До них, зокрема, відносяться: магнат, мандарин, бонза.

Продовжте ряд і назвіть близько 10 ярликів.

Завдання 10. Як Ви вважаєте, чи утворює студентство в сучасному суспільстві особливу соціальну верства? Приведіть приклади в підтримку своєї думки. Чи утворюють окрему соціальну верству солдати строкової служби? Безробітні?

Завдання 11. Що таке гендерна нерівність? Чи характерно вона для сучасного західного суспільства? А для українського суспільства? Спробуйте провести порівняльний аналіз.

ЗМ 3 Особистість в системі культури

Заняття 7. Особистість як суб'єкт соціальних зв'язків

План

1. Особа як категорія соціології.
2. Соціологічні концепції особи.
3. Процес соціалізації особи: механізми, види, етапи.
4. Проблема соціальної типології особи.

Список джерел

1. Аберкромби Н., Хилл С., Теренр Б. Социологический словарь. – Казань, 1997.
2. Герасимчук А. А., Палеха Ю. І., Шиян О. М. Соціологія: Навч. посібник. – К., Видавництво Європейського університету, 2004.
3. Гидденс Э. Социология. – М., 1999.
4. Комаров М.С. Введение в социологию: Учебник для высших заведений. – М.: Наука, 2004.
5. Кравченко А.И. Социология. Справочное пособие для студентов и преподавателей. – М.: Московский лицей, 1996.
6. Кравченко А.И. Социология. Хрестоматия: для студентов вузов. – Екатеринбург: Деловая книга, 1998.
7. Мендра А. Основы социологии. – М., 1999.
8. Менегетти А. Система и личность. – М.: Серебряные нити, 1996.
9. Осипов Г.В. и др. Социология. – М., 2005.
10. Смелзер Н. Социология. – М., 2004. – 543с.
11. Субъект и социальная компетентность личности. – М., 1995.
12. Тощенко Ж Т. Социология: Общий курс. – М.: Юрайт-Издат., 2010.
13. Фролов С.С. Социология. Учебник для высших учебных заведений. – М.: Наука, 2006.
14. Соціологія: Курс лекцій / За ред. В. М. Пічі. – К., 1996.
15. Якуба О. О. Соціологія: Навч. посібник для студентів. – Харків: Константа, 1996.

Теми доповідей

1. Психоаналітична концепція особи.
2. Теорії розвитку дітей: Ж. Піаже, Е. Еріксон.
3. Суперечливості соціалізації дітей та молоді в сучасному суспільстві.

Питання для самоконтролю

1. Що вивчає соціологія особистості і чим відрізняється її підхід від філософії та соціальної психології?
2. Яке співвідношення понять: «людина» – «індивід» – «індивідуальність» – «особистість»?

3. Пригадайте соціологічні концепції особистості.
4. Що являє собою процес соціалізації особистості?
5. У яких випадках ми стикаємось з десоціалізацією і ресоціалізацією?
6. Які основні етапи соціалізації ви знаєте? У чому їх особливості?
7. Що таке первинна і вторинна соціалізація?
8. Розкрийте поняття «агенти» і «інститути» соціалізації.
9. Чим, за Фрейдом, визначається внутрішній конфлікт особистості? Чи існують способи його подолання?
10. Що таке соціальний тип особистості? Які варіанти соціальної типології особистості існують у сучасній соціології?

Навчальні завдання

Завдання 1. Вивчить основні поняття теми: «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість», «соціалізація», «соціальна адаптація», «інтеріорізація», «соціальний статус», «ієрархія статусів», «соціальна роль», «рольові очікування», «рольова поведінка».

Завдання 2. Як Ви вважаєте, яку роль у становленні особистості грає біологічна спадковість, а яку – соціальні умови і виховання? Обґрунтуйте свою думку.

Завдання 3. Висловлюються різні думки про особистість «сірого» студента. Одні говорять, що – це ледар. Інші – людина, що багато чого не знає. А треті вважають, що це той, хто не хоче вчитися сам, заважає іншим і ще хвастається своїм нецтвом. Ваша думка, так хто ж він «сірий» студент? Обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання 4. Кожна доросла людина виконує безліч соціальних ролей, що найчастіше приводить до виникнення внутрішньорольових, міжрольових конфліктів. Проаналізуйте накопичений досвід студентського життя і назвіть кілька типових конфліктів різного роду. Які способи розв'язання цих конфліктів виявляються найбільш успішними?

Завдання 5. Як Ви думаєте, яку роль у житті особистості, у її соціальних зв'язках відіграє праця? Праця «створила» або «зіпсувала» людину? Приведіть приклади.

Завдання 6. Вам необхідно провести паралелі між двома концепціями – З.Фрейда й М.Вебера. Структура особистості, за Фрейдом, складається з «Воно», «Я» і «Над-Я». Типологія соціальних дій, за М. Вебером, включає чотири різновиди, зазначених нижче.

Які композиції структури особистості Фрейда відповідають якому типу соціальної дії Вебера?

- Цілеспрямована дія _____
- Цінноснорациональна дія _____
- Афективна дія _____
- Традиційна дія _____

Завдання 7. Як Ви думаєте, що чи можна наступні типи людей вважати «соціальними ролями»: хіпі, сноб, перехожий, яхтсмен, учений, учень, кузина,

росіянин, мусульманин, водій автомобіля, пацієнт, пенсіонер, коханець, зломщик, шеф банди?

Завдання 8. Спробуйте пояснити, чим театральні ролі відрізняються від соціальних і що вони мають спільного. Адже, зрештою, поняття «соціальної ролі» прийшло з театального світу.

Завдання 9. Охарактеризуйте роль сім'ї в процесі соціалізації. Як, на Вашу думку, позначається в процесі формування особистості неповнота сім'ї родини? Чим це пояснюється?

Завдання 10. Відомо, що діти, які вирости в дитячому будинку, незважаючи на те, що їх годували, виховували і учили на задовільному рівні, відрізняються від дітей, що одержали виховання в родині. Сьогодні відкриваються сімейні дитячі будинки, де чужі дорослі люди грають ролі батька і матері і відтворюють тим самим структуру родини. Чому, по-вашому, для успішної соціалізації потрібна саме родина, а не комуна або дитячий будинок? Обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання 11. Уявіть собі світ, де немає нічого, що могло б послужити Вам дзеркалом. Воно необхідно Вам для того, щоб подивитися на себе з боку. Як ви думаєте, змінилися б у такому світі міжособистісні відносини радикально в порівнянні з нашими?

Заняття 8. Культура: соціологічний аналіз

План

1. Поняття культури. Предмет соціології культури.
2. Різноманіття культур. Культурний шок.
3. Елементи і функції культури.
4. Сучасна масова культура як соціальний феномен.
5. Методологічні підходи соціологічного аналізу культури.

Список джерел

1. Герасимчук А. А., Палеха Ю. І., Шиян О. М. Соціологія: Навч. посібник. – К., Видавництво Європейського університету, 2004.
2. Гидденс Э. Социология. – М., 1999.
3. Громов И.А., Стельмашук Г.В. Культура как предмет социально-философского познания. – СПб., 1999.
4. Ерасов Б.С. Социальная культурология: пособие для студентов высших учебных заведений. – 2-е изд. – М.: Аспект Пресс, 1996.
5. Ионин Л.Г. Социология культуры. – М.2000.
6. Луков В.А. Особенности молодежных субкультур в России // Социс. – 2002. – № 10.
7. Лукс Г.А., Кутьина А.А., Матвеева А.А., Неформальные объединения молодежи на рубеже тысячелетий: научно-аналитический обзор / Под общей редакцией Лукс Г.А., Фурсова О.Б. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 2002. – 104 С.
8. Кравченко А.И. Социология. Справочное пособие для студентов и преподавателей. – М.: Московский лицей, 1996.

9. Кравченко А.И. Социология. Хрестоматия: для студентов вузов. – Екатеринбург: Деловая книга, 1998.
10. Оганов А.А. Теория культуры. Уч. пособ. – М., 2003.
11. Осипов Г.В. и др. Социология. – М., 2005.
12. Пелипенко А.А., Яковенко И.Г. Культура как система. – М.: Языки русской культуры, 1998.
13. Постмодернисты о посткультуре. Интервью с современными писателями и критиками. – М., 1998.
14. Смелзер Н. Социология. – М., 2004. – 543с.
15. Тощенко Ж.Т. Социология: Общий курс. – М.: Юрайт-Издат., 2010. – 290 с.
16. Якуба О.О. Соціологія: Навч. посібник для студентів. – Харків: Константа, 1996.

Теми доповідей

1. Методологічні підходи соціологічного аналізу культури.
2. Соціодинаміка культури.
3. Культура як спосіб функціонування цінностей.
4. Культурний шок як соціальний феномен і категорія соціології.
5. Молодіжні субкультури в Україні.

Навчальні завдання

Завдання 1. Підберіть відповідну дефініцію запропонованому поняттю.

Поняття:

- а) контркультура;
- б) масова культура;
- в) матеріальна культура;
- г) висока культура;
- д) субкультура;
- е) антропоцентризм;
- є) моральні принципи;
- ж) звичаї.

Дефініції:

1. Одна із форм суспільної свідомості, соціальний інститут, що виконує функцію регулювання поведінки людей в усіх без винятку сферах суспільного життя.
2. Зведення усієї багатогранності художнього досвіду до елементарного, банального, загальнодоступного, крайній вияв духовної несвободи, стандартизації і уніфікації особистості.
3. Традиційний порядок відзначення подій, свят, який пов'язаний з виконанням певних дій та використанням відповідних атрибутів і предметів.
4. Світогляд, згідно з яким людина є центром і метою всесвіту, зосередження досліджень на проблемах людини.
5. Сукупність засобів виробництва і матеріальних благ, що створюються людською працею на кожному етапі суспільного розвитку.
6. Форма культури, що створювалася і створюється кількістю людей, професіоналів, за своєю спрямованістю – просвітницька, за соціальним складом – для освічених людей.

7. Система символів, переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, які відрізняють ту чи іншу соціальну групу від культури більшості суспільства.

8. Новий тип функціонування культури, викликаний процесами масовізації суспільства, комерціалізації мистецтва, розвитком технологій масової комунікації.

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять:

- а) культура;
- б) духовна культура;
- в) народна культура;
- г) кітч;
- д) етикет;
- е) цивілізація;
- є) об'єкт соціології культури;
- ж) еkleктизм.

Завдання 3. Можливо, вам доводилося спостерігати чи бути учасником ситуації, коли на транспортній зупинці група молодих людей активно і голосно обговорюють якусь проблему, при цьому користуються ненормативною лексикою так, що галас і грубі слова накривають, наче куполом, усіх пасажирів, що чекають свого транспорту, роблячи їх мимовільними слухачами обговорення.

Згадайте свою реакцію:

- а) Ви відчували незручність у зв'язку з тим, що мимовільно підслуховували чужу розмову;
- б) Вас дратував галас групи юнаків, що відволікав від Ваших думок;
- в) Вам було цікаво спостерігати за поведінкою молодих людей;
- г) Вам була байдужа їх поведінка;
- д) Вас обурювала ненормативна лексика;
- е) Ви висловили своє обурення вголос;
- є) Ви зробили тактовне зауваження молодим людям;
- ж) якісь інші реакції чи думки.

Поставте це питання своїм знайомим, друзям.

Які реакції трапляються частіше інших?

Поясніть отриманий результат з точки зору наявності (або відсутності) протиріччя:

- 1) між домінуючими культурними цінностями і спробами бути надто розкутими і незалежними;
- 2) між культурною і соціальною складовою в житті суспільства (звичаї, традиції, норми, соціальні зв'язки і відносини).

Завдання 4. Висловіть власну думку з приводу популярності чи непопулярності серед сьогоденної молоді книги, театральної вистави, кіно, використовуючи наукову термінологію (духовна культура, норми, цінності, традиції, мотиви, інтереси...).

Завдання 5. Що таке у вашому розумінні етнос? Охарактеризуйте основні концепції етносу. Яка з них вам представляється найбільш точною? Наведіть аргументи на підтримку своєї точки зору.

Завдання 6. Назвіть і охарактеризуйте відомі вам типи етнічної ідентифікації. Що таке етноцентризм? Вважаєте ви його негативним чи позитивним явищем? Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 7. Установить відповідність між поняттями та їх значеннями.

<i>Поняття, що вживаються при аналізі міжнаціональних відносин</i>	<i>Значення понять</i>
Геноцид	Почуття любові до своєї батьківщини
Сепаратизм	Ідеологія переважання однієї нації
Націоналізм	Винищення якоїсь етнічної групи
Патріотизм	Прагнення до відокремлення і утворення самостійних держав

Заняття 9. Девіація і соціальний контроль.

План

1. Поняття і типи девіантної поведінки.
2. Теорії причин девіантної поведінки.
3. Сутність і форми соціального контролю.

Список джерел

1. Габиани А.А. На краю пропасти: наркоманія и наркоманы. – М., 1990.
2. Гилинский Я.И., Смолинский Л.Г. Социодинамика самоубийств // Социс. – 1988. – № 5.
3. Голод С.И. Проституция в контексте изменений половой морали // Социс. – 1988. – № 2.
4. Иванов В.Н. Девиантное поведение: причины и масштабы // Социально-политический журнал. – 1995. – № 2.
5. Коэн А. Содержание делинквентной субкультуры // Социология преступности. – М., 1966.
6. Кравченко А.И. Социология. Справочное пособие для студентов и преподавателей. – М.: Московский лицей, 1996.
7. Курганов С.М. Мотивы действий несовершеннолетних правонарушителей // Социс. – 1989. – № 5.
8. Ланцова Л.А., Шурупова М.Ф. Социологическая теория девиантного поведения // Социально-политический журнал. – 1993. – № 4.
9. Ли Д.А. Преступность как социальное явление. – М., 1997.
10. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировой криминологический анализ. – М.: Норма, 1997.
11. Мертон Р. Социальная структура и аномия // Социс. – 1992. – №№ 3, 4.
12. Осипова О.С. Девиантное поведение: благо или зло? // Социс. – 1998. – № 9.
13. Петелин Б.Я. Организованная преступность несовершеннолетних // Социс. – 1990. – № 9.
14. Покровский Н. Е. Проблема аномии в современном обществе. – М., 1998.
15. Салагаев А.Л. Молодежные правонарушения и делинквентные сообщества сквозь призму американских социологических теорий. – Казань: Экоцентр, 1997.
16. Шихирев П.Н. Жить без алкоголя? Социально-психологические проблемы пьянства и алкоголизма. – М., 1988.

Теми доповідей

1. Біологічні теорії причин девіантної поведінки.
2. Аномічна теорія девіантної поведінки Р. Мертона.
3. Наркоманія як соціальна проблема.
4. Сучасні форми соціального контролю.
5. Нові форми девіації.

Питання для самоконтролю

1. Що називають соціальною нормою?
2. Які види соціальних норм існують у суспільстві?
3. Яку поведінку називають девіантною?
4. Охарактеризуйте відомі Вам теорії девіантної поведінки.
5. Які позитивні функції в суспільстві виконують девіації?
6. Які негативні наслідки девіації для суспільства?
7. Назвіть концепції девіантної поведінки.
8. Які причини і фактори впливають на девіацію?
9. Що таке соціальний контроль, дайте визначення
10. Які елементи й механізми соціального контролю?
11. Які Вам відомі види соціальних санкцій?

Навчальні завдання

Завдання 1. Вивчить основні поняття теми: «соціальний контроль», «соціальні норми», «санкції», «типологія санкцій», «закони», «табу», «девіантна і делінквентна поведінка», «аномія», «конформність», «інновація», «ритуалізм», «ретритізм», «бунт», «стигматизація».

Завдання 2. Як Ви думаєте, чи можливо суспільство, у якому взагалі був відсутній би соціальний контроль? Обґрунтуйте свою думку.

Завдання 3. Визначте тип (формально позитивний (Ф +), формально негативний (Ф -), неформально позитивний (Н +), неформально негативний (Н-) наступних санкцій:

Нобелівська премія.	Новорічна листівка.
Судове виправдання.	Квартальна премія.
Відкритий лист у газету.	Остракізм.
Офіцерське звання.	Звання чемпіона миру.
Обрання в парламент.	Атестат зрілості.

Завдання 4. Покажіть на прикладах відносність девіацій. Як на вашу думку, яка поведінка вважалась би девіантною для студента? Викладача? Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 5. Як Ви думаєте, чому в сучасній Україні спостерігається зростання інтенсивності всіх форм девіантної поведінки?

Завдання 6. Анатоль Франс пише в одному зі своїх романів, що вища мудрість нашого правосуддя полягає в тому, що воно так само забороняє спати під мостами й багатіям, і бідним. Що він хотів цим сказати?

Завдання 7. Подумайте і вирішіть, чи можуть виступати засобами соціального контролю: домашнє завдання, медична довідка, паспорт, проїзний квиток, учений ступінь, засідання уряду, телефон, годинники, комп'ютер, телевізор, цінники на товари.

Завдання 8. Відомо, що всі форми девіантної поведінки, їхнє число і інтенсивність зменшуються з віком. Постарайтеся пояснити, чому так відбувається?

Завдання 9. Проаналізуйте зміст телереклами, розміщеної на основних каналах. Чи вважаєте ви рекламу засобами соціального контролю? Чому? Завдяки чому реклама виконує свою функцію. Обґрунтуйте свою відповідь.

Заняття 10. Соціальний конфлікт: сутність і методи розв'язання

План

1. Характеристика соціального конфлікту. Структурна і динамічна моделі конфлікту.
2. Соціологічні концепції конфлікту.
3. Сутність, принципи і методи управління конфліктом.
4. Стратегії розв'язання конфліктів

Список джерел

1. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 1999.
2. Ворожейкин И.Е., Кибанов А.Я., Захаров Д.К. Конфликтология. Учебник – М.: ИНФРА-М, 2000.
3. Громов Н.А., Мацкевич А.Ю., Семенов В.А. Западная теоретическая социология. – СПб.: СПбУ, 1996.
4. Громова О.Н. Конфликтология: Учеб. пособие. – М., 1993.
5. Дмитриев А.В. Конфликтология: Учеб.пособие. – М., 2000.
6. Зінчина О.Б. Конфліктологія: Навчальний посібник. – Харків: ХНАМГ, 2007.
7. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта: Учеб. пособие. – М., 1995.
8. Корнелиус Х., Фэйр М, Выиграть может каждый: как разрешать конфликты. – М., 1992.
9. Мастенбрук У. Управление конфликтными ситуациями и развитие организации. – М., 1996.
10. Ритцер Дж. Современные социологические теории. – М., СПб., 2002.
11. Скотт Дж. Конфликты: пути их преодоления. – Киев, 1991.
12. Фишер Р., Юри У. Путь к согласию, или переговоры без поражения. – М.: Наука, 1992.

Теми доповідей

1. Особистість у ситуації конфлікту. Стилї конфліктної поведінки.
2. Соціометричний метод в соціології і конфліктології.
3. Національні конфлікти як вид соціального конфлікту.
4. Сімейні конфлікти та сталість сім'ї.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть прізвища вчених, з якими пов'язано становлення конфліктної парадигми в соціології
2. Дайте визначення конфлікту. Сформулюйте необхідні і достатні умови для виникнення конфлікту.
3. Чим характеризується протистояння суб'єктів соціальної взаємодії?
4. Дайте визначення основних структурних елементів конфлікту: «суб'єкти конфлікту», «предмет конфлікту», «образ конфліктної ситуації», «мотиви конфлікту», «позиції конфліктуючих сторін».
5. Назвіть позитивні і негативні функції конфлікту.
6. Дайте визначення функціонального і дисфункціонального конфлікту.
7. Як впливає культура суспільства на розвиток конфліктів?
8. Назвіть ознаки класифікації конфліктів.
9. У чому полягає суть динаміки конфлікту? Назвіть основні етапи процесу конфлікту.
10. Наведіть види діяльності з управління конфліктами і розкрийте їх зміст.
11. Перерахуйте принципи і методи управління конфліктами.
12. Перерахуйте міжособистісні стилі розв'язання конфліктів.
13. Наведіть основні групи конфліктів у суспільстві, охарактеризуйте найбільш типові конфлікти з кожної.

Навчальні завдання

Завдання 1. Визначте структурні компоненти конфліктів у сфері міжособистісних стосунків із власного досвіду. Охарактеризуйте свою поведінку в них.

Завдання 2. Проаналізуйте конструктивну і деструктивну функції одного з виробничих конфліктів, свідком якого ви були під час виробничої практики.

Завдання 3. Визначте види конфліктів у таких ситуаціях.

1. Судовий розгляд з приводу розподілу спадщини.
2. Суперечки між радою директорів і рядовими акціонерами за внесення змін у статутні документи.
3. Протистояння між вкладниками комерційного банку та його керівництвом з приводу невиплати коштів з рахунків.
4. Внутрішній опір працівника на пропозицію керівництва працювати у вихідні дні над закінченням річного звіту.
5. Суперництво двох працівників за вакантну посаду керівника.

Завдання 4. Визначте алгоритм діяльності керівника з управління конфліктною ситуацією в такому прикладі.

Ви – керівник виробничої дільниці, на якій є «одиниця», яка стала «баластом» для колективу. Практично забезпечити роботою цю людину неможливо, а звільнити – немає юридичних підстав. Вона негативно впливає на працівників, особливо – на молодь. У колективі створюється атмосфера бездіяльності, виникають конфлікти.

Завдання 5. Визначте найбільш раціональні персональні методи управління конфліктами в таких ситуаціях.

Ви критикуєте свою співробітницю, вона реагує на це дуже емоційно. Ви

змушені кожного разу припиняти бесіду, не доводячи розмову до кінця. Ось і зараз після ваших зауважень вона розплакалась. Як донести до неї свої думки?

Завдання 6. Проаналізуйте організаційні конфлікти в наведеній нижче ситуації і визначте зміст можливих варіантів їх розв'язання.

Працівники одного з цехів підприємства неодноразово заявляли керівництву про незадовільні умови праці, висловлювали побоювання за стан свого здоров'я (в цеху не приділяється належна увага забезпеченню безпеки праці). Два дні тому з одним із працівників на виробництві стався нещасний випадок. Їм уже більше трьох місяців не виплачували заробітну плату. У працівників увірвався терпець. Вони відмовилися від роботи і запросили на збори керівництво підприємства та профспілковий комітет.

Завдання 7. Проаналізуйте наведений сімейний конфлікт, визначте його причини, знайдіть та обґрунтуйте можливі форми його розв'язання.

Чоловік приходить додому пізніше, ніж звичайно. Сьогодні він закінчив чергову «ліву» роботу і отримав за неї гроші. Він у хорошому настрої і трохи напідпитку. Дружина стомилася і ображена на чоловіка. Виникає конфлікт. Дружина звинувачує чоловіка в тому, що він зовсім не думає про сім'ю, що у нього своє особисте життя, а вона за своїми сімейними турботами нічого хорошого в цьому житті не бачить. Чоловік виправдовує свої часті затримки на роботі тим, що намагається заробляти більше грошей саме для сім'ї. Взаємні звинувачення набувають емоційного забарвлення.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТТЬ

АБСТРАГУВАННЯ – теоретичний метод сходження від конкретного до абстрактного, від емпіричного до теоретичного. Цей метод має такі форми:

1) **А.** за допомогою відволікання – розгляд окремих рис або властивостей об'єкта (без зв'язку з іншими й об'єктом в цілому); 2) **А.** за допомогою ототожнення (вивчення об'єкта на підставі обмеженого набору його ознак, що є певним спрощенням об'єкта); 3) **А.** за допомогою ідеалізації (розумове конструювання ідеальних об'єктів).

АВТОРИТЕТ – установлене й узаконене право керувати діями і поведінкою інших людей.

АГЕНТИ ВТОРИННОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – представники адміністрації школи, ВНЗ, армії, підприємства, партій, засобів масової інформації та ін.

АГЕНТИ ПЕРВИННОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – люди, які є найближчим оточенням особи (батьки, родичі, друзі).

АГЕНТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – певні особи, які навчають людину культурним нормам і допомагають засвоювати соціальні ролі.

АДАПТАЦІЯ СОЦІАЛЬНА – пристосування до умов середовища і результат цього процесу. **А.С.** розглядають як вид взаємодії окремої особи, соціальної спільноти із середовищем, спрямованої на узгодження вимог та сподівань її учасників, реалізацію системи заходів щодо приведення індивідуальної чи колективної соціальної поведінки індивідів у відповідність до

загально визнаних норм, правил, а також пристосування їх до безпечних соціальних та екологічних умов життєдіяльності.

АККУЛЬТУРАЦІЯ – 1) процес взаємовпливу культур, коли в ході прямого контакту засвоюються технології, взірці поведінки, цінності чужої культури, які, у свою чергу, змінюються і пристосовуються до нових вимог; 2) передача елементів культури від одного покоління до іншого у межах однієї культури.

АКТИВНІСТЬ ОСОБИ – здатність особистості до свідомої трудової і соціальної діяльності, ступінь цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища і самої себе. **А.О.** виявляється в її ініціативності, діловитості, психологічному настрої на діяльність.

АКТИВНІСТЬ СОЦІАЛЬНА – енергійна, посилена діяльність, діяльний стан, діяльна участь у чомусь, одна з характерних рис способу життєдіяльності соціального суб'єкта (особистості, соціальної групи, історичної спільноти, суспільства), що відображає рівень спрямованості здібностей, знань, навичок, концентрації вольових, творчих зусиль на реалізацію невідкладних потреб, інтересів, мети, ідеалів завдяки освоєнню, збереженню, руйнуванню існуючих або створенню нових умов, життєво важливих зв'язків з природним і соціальним середовищем, формуванню особистих соціальних якостей.

АНДЕРКЛАС – верства суспільства, що утворюється декласованими елементами (наркомани, алкоголіки, жителі міських нетрів, «пасивні бідні» та ін.), які втратили людське обличчя й опустилися на «соціальне дно»; верства, що перебуває на найнижчих щаблях соціальної ієрархії. Ключовими характеристиками **А.** є *постійна депривація, соціальна маргінальність, цілковита залежність від державної підтримки, субкультура фаталізму.*

АНОМІЯ – такий стан суспільства, за якого значна частина його членів, знаючи про існування обов'язкових суспільних норм, ставляться до них негативно або байдуже.

АФЕКТ – 1) емоційне переживання, пристрасть, рух душі; 2) відносно короткочасне, але сильне і глибоке хвилювання, інтенсивне емоційне переживання, що виникає, як правило, у відповідь на сильний подразник і яке супроводжується відчутними фізіологічними змінами, звуженням свідомості та зниженням контролю за своїми діями. Розрізняють *фізіологічний* і *патологічний* **А.** *Фізіологічний А.* (лють, гнів, страх) хоч і впливає з великою силою на психіку, але не позбавляє людину можливості розуміти і контролювати свою поведінку. *Патологічний А.* призводить до глибокого запаморочення свідомості та супроводжується автоматичними безцільними діями. Особа, яка вчинила злочин у стані патологічного **А.**, визнається неосудною.

БАЗОВА ОСОБИСТІСТЬ – сукупність типових особистісних рис, притаманних людям, які виростили в одній культурі і пройшли одні й ті ж процеси соціалізації.

БЕЗРОБІТТЯ – соціальне явище, суть якого полягає в незайнятості працездатного населення, невикористання його суспільством та перетворення у резервну армію праці; відображає надмір пропозиції робочої сили щодо попиту. Причини **Б.**: глибокі структурні зрушення в економіці; циклічність

економічного розвитку; нерівномірність розміщення продуктивних сил; науково-технічний прогрес, технологічні нововведення; банкрутство або ліквідація підприємств; недосконалість системи професійної підготовки й перепідготовки; пошуки працівниками нових робочих місць.

БІДНІСТЬ – неспроможність підтримувати мінімальний рівень споживання, зумовлений фізіологічними, соціальними, культурно визначеними якісними нормами. **Б.** залежить від загального стандарту, рівня життя в даному суспільстві, від розподілу суспільного багатства, статусної системи і системи соціальних очікувань. Розрізняють *абсолютну* **Б.** – неспроможність задовольнити вітальні людські потреби, відсутність фізіологічного і соціального мінімуму засобів існування – і *відносну* **Б.** – екстремальну форму нерівності в стандартах життя та соціальному захисті. У багатьох розвинутих країнах світу для зниження рівня **Б.** ухвалюють програми боротьби з нею.

«**БІЛІ КОМІРЦІ**» – у *західній соціології* – службовці, чиновники, працівники, які зайняті розумовою працею і входять до складу т. зв. «невиробничого персоналу» підприємств, організацій, фірм. Використовуються також терміни «*сині комірці*» – працівники фізичної праці; «*коричневі комірці*» – працівники сфери обслуговування; «*сірі комірці*» – працівники галузей соціальної інфраструктури; «*рожеві комірці*» – секретарки, друкарки, телефоністки та ін.; «*золоті комірці*» – висококваліфіковані вчені та спеціалісти, які можуть як підприємці використовувати свої професійні знання.

БІОЛОГІЧНИЙ НАПРЯМ у соціології – напрям, головною ознакою якого є застосування понять і законів біології при аналізі суспільного життя. Хоча аналогії з органічним світом у соціальних теоріях відомі вже з античності, перенесення законів біології на явища і процеси суспільного життя набуло особливого поширення у другій пол. XIX ст. у зв'язку з успіхами біології (відкриття клітини, закону боротьби за існування і природного відбору та ін.). До **Б.Н.** в соціології належать вчення *Г. Спенсера, расово-антропологічна школа, органістична школа, соціальний дарвінізм*. Загальним недоліком їх було ігнорування історичного суб'єкта як творчої суспільної сили і соціальної еволюції, ототожнення біологічного і соціального організму. Біологічні теорії суспільства порушували деякі складні питання (проблеми цілісності суспільства, структури і функцій його окремих частин, вивчення соціальних конфліктів та ін.), однак не могли пояснити логіку соціальних процесів, призводили до антиісторизму, поверхові аналогії часто підміняли конкретне вивчення явищ суспільного життя. Тому не випадково в кінці XIX – на поч. XX ст. біологічні теорії поступово витісняються психологічними.

БІХЕВІОРИЗМ – напрям у соціології, який визнає визначальним механізмом соціальної поведінки рефлекторну реакцію людського організму (*фізичну* чи *вербальну*) на подразники (*стимули*) зовнішнього середовища за принципом «*стимул – реакція*». Основний постулат **Б.** полягає у вимозі описувати й аналізувати лише те в людині, що безпосередньо спостерігається, тобто її поведінку і вчинки.

БРОДЯЖНИЦТВО – блукання особи, яка не має постійного місця проживання та існує на випадкові доходи, ухиляючись від суспільно корисної праці, переїжджаючи з одного населеного пункту до іншого або в межах одного міста (району).

БУНТ – форма масової поведінки, яка означає ряд стихійних форм колективного протесту: масові хвилювання, повстання. **Б.** означає непокору офіційній владі. Причиною його виникнення є масове невдоволення чимось (умовами життя і праці, гнобленням, поганим ставленням тощо), або кимось (найчастіше керівництвом).

БУРЖУАЗІЯ – клас індустріального суспільства, який виріс із верхніх верств третього стану суспільства пізнього середньовіччя (багатих купців, лихварів, цехових майстрів, землевласників); є власником основних засобів виробництва і організатором виробництва, заснованою на використанні найманої праці. З розвитком індустріального суспільства ускладнюється структура **Б.**, зокрема входженням до її складу верхівки найманих управлінців приватних капіталістичних компаній, вищих чиновників державного апарату, провідних буржуазних політичних діячів. Залежно від розмірів підприємства, масштабів використання найманої робочої сили **Б.** поділяється на велику і середню. Виділяють також дрібну **Б.**, до якої належать власники засобів виробництва, що живуть винятково або головним чином власною працею; остання складає окремий клас ринкового суспільства.

БЮРОКРАТІЯ – офіційні особи, посади яких утворюють ієрархію, вони відрізняються формальними правами й обов'язками, що визначають їхні дії і відповідальність.

ВЕСТЕРНІЗАЦІЯ – неологізм, який вживається для позначення процесу зростання впливу культури і політики західних країн на життя сучасного людства.

ВЗАЄМОДІЯ СОЦІАЛЬНА – система взаємозумовлених соціальних дій, пов'язаних циклічною залежністю, при якій дії одного суб'єкта є одночасно причиною й наслідком відповідних дій інших; є формою соціальної комунікації або спілкування принаймні двох осіб чи спільнот, у якій систематично здійснюється їх вплив одне на одного, реалізується соціальна дія кожного із партнерів, досягається пристосування дій одного до іншого, спільність у розумінні ситуації, сенсі дій і певна міра солідарності чи згоди між ними. Об'єднуючими елементами **В.С.** є мова, всілякі символи, предмети, цінності тощо.

ВИБІРКА – 1) процес формування вибіркової сукупності; 2) представницька частина генеральної сукупності. З практичних причин і міркувань економії витрат збір інформації про сукупність людей чи об'єктів, які цікавлять дослідника, інколи недоцільний, а часто й неможливий. У таких випадках з метою дослідження здійснюється **В.** частини населення. Головними критеріями при цьому є забезпечення **В.** точної репрезентації всієї сукупності, яку вона відображає, і впевненість у високій надійності даного способу відбору.

ВИСХІДНА СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ – соціальний підйом, рух індивіда чи соціальної групи у соціальній ієрархії.

ВИХОВАННЯ – процес свідомого цілеспрямованого і систематичного формування особистості, який здійснюється у межах і під впливом соціальних

інститутів (сім'ї, виховних і навчальних закладів, установ культури, громадських організацій, засобів масової інформації і т. ін.) з метою її підготовки до виконання соціальних функцій і ролей, до життєдіяльності в різних сферах соціальної практики (професійно-трудова, суспільно-політична, культурна, сімейно-побутова та ін.).

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – здійснюваний у різних формах контроль за діяльністю суб'єкта з позиції виконання ним прийнятих норм і правил; усю повноту відповідальності несуть розум та воля особистості.

ВЛАДА – це взаємодія, яка ґрунтується на нерівності індивідів, коли одна особа може примушувати одну чи кількох осіб до певних дій, незалежно від їхнього бажання, а іноді й всупереч йому.

ВЛАСНІСТЬ – соціологічна категорія, яка містить низку підсистем суспільних відносин (економічних, соціальних, правових, психологічних, національних тощо), що прямо й опосередковано стосуються привласнення предметів природи у процесі праці та привласнення матеріальних і духовних благ через соціально-економічну форму суспільного способу виробництва. Соціальний аспект **В.** розкриває процес утворення і розвитку класів, соціальних груп і взаємодію між ними залежно від відношення до засобів виробництва, способів отримання певної частки суспільного багатства.

ВТОРИННА МОДЕРНІЗАЦІЯ (її ще називають «навздогінна модернізація») пов'язана із індустріалізацією країн, що розвиваються. Головною відмінністю **В. М.** від первинної є та, що вона відбувається вже за умов існування зрілих соціально-економічних і культурних взірців, якими є так звані розвинуті країни.

ГАРМОНІЯ СОЦІАЛЬНА – відповідність, безконфліктне співіснування усіх елементів соціальної спільності.

ГЕНДЕР – сукупність соціальних характеристик статі.

ГЕНЕРАЛЬНА СУКУПНІСТЬ – всі соціальні об'єкти, які є предметом вивчення у межах, окреслених програмою конкретного соціологічного дослідження.

ГЕТЕРОГАМІЯ – шлюб між людьми, які різняться між собою за соціально значимими ознаками (соціальне походження, національність, раса, релігія тощо).

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – виникнення світової загальної соціокультурної системи, диференційованої на окремі локальні підсистеми. Основними ознаками **Г.** формування світового ринку, політики, комунікації, всесвітньої культурної стандартизації, всесвітньої спортивної діяльності, туризму, зростання міжконтинентальних структур, поява світових (що так чи інакше торкаються усіх країн) проблем: екологічної проблеми, проблем війни і миру, світового розвитку, прав людини, розвитку освіти, проблем бідності, хвороб тощо. Як процес кількісного зростання й інтенсифікації політичних, економічних, соціальних, культурних зв'язків і стосунків держав світу, **Г.** започатковується з другої половини ХХ ст. Як політична практика **Г.** зорієнтована на розв'язання локальних суспільних проблем з урахуванням їхнього взаємозв'язку з проблемами зовнішніми, більш загальними, з передбаченням наслідків для світових процесів.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРИ – тенденція дифузії культурних зразків у всесвітньому масштабі.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА – це сукупність поглядів індивідів щодо певної проблеми, яка стосується інтересів певної групи людей.

ГРОМАДЯНИН – соціальний тип особистості, який характеризується наявністю таких суспільно значущих якостей, як правослухняність, вміння поєднувати власні і суспільні (державні) інтереси, почуття обов'язку щодо батьківщини (патріотизм). Характерна ознака Г. – легальний статус повноправного члена суспільства, володіння сукупністю громадянських прав (право власності, участі в управлінні державними і суспільними справами тощо). Цей статус визначається рядом чинників: фактом і місцем народження, зв'язком з батьками («закон крові»), натуралізацією і т. ін.

ГРУПА – стабільна спільнота людей, об'єднаних єдиними інтересами, мотивами та нормами діяльності.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА – поведінка, що не узгоджується з суспільними нормами, не відповідає очікуванням групи або суспільства у цілому.

ДЕВІАНТНА СУБКУЛЬТУРА – 1) субкультура, члени якої дотримуються цінностей, котрі істотно відрізняються від цінностей більшості членів суспільства; 2) субкультура, притаманна групам із соціально відхиленою поведінкою (напр., *наркоманам, сатаністам* тощо).

ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ СОЦІАЛЬНА – розпад цілісної структури, поділ її на частини, складові елементи; послаблення, порушення та розрив зв'язків і відносин у цілісній системі.

ДЕЗОРГАНІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНА – поняття, що фіксує факт або «процес порушення нормального» функціонування суспільної системи, падіння ефективності дії соціальних інститутів, є невід'ємною частиною процесу соціальних змін. Особливого значення проблема Д.С. набуває для суспільств перехідного типу, які переживають періоди якісних трансформацій, у тому числі й для України.

ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА – поведінка, яка зумовлена наявністю систем цінностей і норм, які відхиляються від тих, які домінують у суспільстві, при цьому індивід, який сприйняв делінквентну культуру, визначає свою поведінку як правильну. Це сукупність протиправних дій, вчинків або злочинів. Вона абсолютна відносно законів країни.

ДЕМОГРАФІЯ – наука про населення, яка вивчає його чисельність, склад, структуру, розподіл на території, а також зміну цих об'єктів у часі.

ДЕМОНСТРАТИВНЕ СПОЖИВАННЯ – термін, упроваджений *Т.Вебленом* і пізніше досліджений *П.Бурд'є* та *Ф.Хіршем* для визначення характеристик класу дозвілля. Ними висловлене припущення, що деякі види споживання існують не стільки через корисність товарів чи послуг, скільки заради демонстрації соціального статусу.

ДЕРЖАВА – форма політичної організації суспільства, основне знаряддя політичної влади; орган управління суспільною структурою, формами власності і пов'язаною з нею структурою виробництва.

ДИСКРИМІНАЦІЯ – 1) обмеження чи позбавлення прав певної категорії громадян за будь-якими ознаками; 2) у міжнародних відносинах – ущемлення прав певної держави або її громадян порівняно з правами, якими користуються інші держави або громадяни.

ДИСТАНЦІЯ СОЦІАЛЬНА – величина, яка характеризує ступінь близькості або відчуження між соціальними групами. Мінімальна Д.С. дає про себе знати у вияві повноти почуттів, безпосередності, відкритості під час спілкування партнерів. Але чим більша Д.С., тим сильнішою є недовіра до представників інших груп, бажання звести до мінімуму необхідне спілкування. Д.С. виникає на основі реальних економічних, політичних, культурних, національних, вікових та інших відмінностей між соціальними групами. При цьому Д.С. є рухливою, такою, що змінюється залежно від специфіки ситуації і особистісних якостей учасників.

ДИСФУНКЦІЯ – порушення або розпад функцій певного соціального інституту чи соціальної системи, переважно якісного характеру.

ДИСЦИПЛІНА – певний стиль поведінки людей, який відповідає нормам права і моралі, що склалися в суспільстві, або вимогам певної організації. Д. є необхідною умовою нормального існування, функціонування будь-якого суспільства, соціальної спільноти. Завдяки Д. поведінка людей набуває упорядкованого характеру, що забезпечує колективну діяльність та функціонування соціальної організації.

ДОМІНУЮЧА КУЛЬТУРА – сукупність цінностей, вірувань, традицій і звичаїв, якими керується більшість членів суспільства.

ЕЙДЖИЗМ – вікова дискримінація, які ґрунтується на переконанні, що певні вікові категорії є гіршими за інші.

ЕКЗОГАМІЯ – це правила, які забороняють укладення шлюбу всередині певної суспільної групи. Як правило, забороняється вступати у подружні зв'язки з членами своєї родини.

ЕКСПЕКТАЦІЯ – система очікувань, вимог стосовно норм виконання індивідом соціальних ролей. Е. є різновидом соціальних санкцій, котрі упорядковують систему взаємодій і відносин у групі; носить неформалізований і не завжди усвідомлений характер. Е. містить два основних аспекти: право очікувати від оточуючих поведінки, що відповідає їх ролевій позиції, і обов'язок поводитися відповідно очікуванням інших людей.

ЕКСПЕРИМЕНТ – один із методів отримання соціологічної інформації про кількісні і якісні зміни показників діяльності й поведінки об'єкта, внаслідок дії на нього певних факторів (змінних), якими можна керувати і які можна контролювати.

ЕЛІТА – коло людей, які мають високе суспільне становище, обумовлене особливими професійними, особистісними якостями і досягненнями, або також таких, що отримали свій статус у спадщину або за рахунок просування в межах закритої елітної групи.

ЕНДОГАМІЯ – це правила, за яких шлюбного партнера варто обирати всередині певних суспільних груп (клас, раса, каста, віросповідання, національність, плем'я тощо).

ЕТНІЧНА ГРУПА – це частина суспільства, члени якої вважають (або інші так вважають щодо них), що спільним для них усіх є їхнє походження, культура і що вони беруть участь у спільній діяльності.

ЕТНОС – тип культурної спільноти, яка приділяє значну увагу спільному походженню та історичній долі і вирізняється з-поміж інших подібних спільнот однією або кількома культурними особливостями: релігією, звичаями, мовою тощо.

ЕТНОСОЦІОЛОГІЯ – це спеціальна соціологічна теорія, яка вивчає походження, суть, функції і загальні закономірності розвитку етносів, міжетнічні взаємини та розробляє основні методологічні принципи їх досліджень.

ЕТНОЦЕНТРИЗМ – тенденція оцінювати звичаї, норми і цінності інших культур з позиції сприйняття власної культури як центральної і безумовно правильної.

ЗВИЧАЇ – це схвалювані суспільством масові взірці дій, які рекомендується виконувати.

ІДЕАЛЬНИЙ ТИП – теоретична конструкція, схема, яка спочатку створюється в уяві дослідника, а потім співвідноситься з емпіричною реальністю. Категорія запропонована М. Вебером.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ – соціально-психологічний процес ототожнення індивідом себе з певною людиною, соціальною групою чи спільнотою, що допомагає індивіду оволодіти різними видами соціальної діяльності, набувати певні соціальні статуси і ролі, засвоювати і перетворювати норми і цінності.

ІНДИВІД – це окрема людина, одиничний представник людського роду.

ІННОВАЦІЯ. Цей термін включає в себе два поняття: відкриття і винахід. Відкриття – це сприйняття багатьма людьми нових, раніше невідомих аспектів реальності. Відкриття примножує знання, воно завжди додає до культури щось нове. Винахід – це нова комбінація вже відомих елементів, наприклад, комбінація парового двигуна і візка привела до винаходу паротяга.

ІНСТИТУТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ – установи, які впливають на процес соціалізації, спрямовують його. Вони розвивають особистість, розширюють її знання про світ, розуміння того, якою є бажана і небажана соціальна поведінка.

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ – це заміна спонтанної й експериментальної поведінки на передбачувану, яка очікується, моделюється, регулюється.

ЖЕБРАЦТВО – проживання особи на доходи, що добуваються шляхом випрошування у громадян грошей, продуктів харчування, одягу та інших матеріальних цінностей.

ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ СІМ'Ї – ряд послідовних етапів, які проходить у своєму розвитку сім'я. Виділяють такі фази **Ж.ц.с.**: 1) утворення сім'ї — вступ до першого шлюбу; 2) початок дітонародження — народження першої дитини; 3) завершення дітонародження; 4) «порожнє гніздо» — вступ до шлюбу і вихід із сім'ї останньої дитини; 5) припинення існування сім'ї — смерть одного з подружжя. На кожному з цих етапів сім'я має специфічні соціальні та економічні характеристики.

ЗАДОВОЛЕНІСТЬ СОЦІАЛЬНА – узагальнена у свідомості індивіда сукупність оцінок умов свого соціального життя, його якості. Ступінь **З.С.** може бути *високим* і *низьким*. На рівень і структуру **З.С.** впливають дві групи

чинників: 1) об'єктивні соціальні умови життєдіяльності індивіда, основні елементи яких пов'язані з його належністю до певної спільноти — територіальної, виробничої, сімейної і т. д., а також з характеристиками його соціального середовища; 2) група чинників, які мають суб'єктивну природу і виражаються на рівні вимог, сподівань відносно соціальних умов життя, які формуються в індивіда на базі попереднього життєвого досвіду, соціального порівняння і під впливом ідеології. Важливим чинником **З.С.** є також ціннісні орієнтації індивіда, які є критеріями для оцінки порівняльної важливості соціальних умов.

ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ – соціально-економічна категорія, яка характеризує залучення населення у суспільне виробництво; означає сукупність економічних відносин, пов'язаних із забезпеченням населення робочими місцями та його участю у господарській діяльності. **З.Н.** можна розглядати з погляду всього суспільства, окремої соціальної групи як у загальнодержавному, так і регіональному аспектах.

ЗАКОН – нормативно-правовий акт, що приймається з ключових питань суспільного, державного життя і має вищу юридичну чинність. **З.** приймається вищими представницькими інститутами державної влади (парламентом) або через референдум, а тому є виявом державного суверенітету. В Україні закони приймає *Верховна Рада України* або *референдум*. Регламент Верховної Ради України передбачає спеціальну парламентську процедуру розгляду законопроектів, що має низку стадій: законодавча ініціатива, обговорення проекту, прийняття і введення в дію.

ЗАКОНИ СОЦІАЛЬНІ – внутрішньо необхідні, сталі й суттєві зв'язки і відносини між елементами системи суспільних відносин (економічних, соціальних, політичних, правових та ін.), суспільними суб'єктами, соціальними явищами і процесами. **З.С.** діють у всіх сферах людської діяльності і різняться за сферою свого розповсюдження. **З.С.** мають такі основні ознаки: 1) закон може діяти лише за наявності певних умов; 2) за цих умов закон діє завжди і всюди без будь-яких винятків; 3) умови, за яких діє закон, реалізуються не повністю, а частково і приблизно. Виступаючи рівнодіючою сукупністю дій усіх членів суспільства і реалізуючись у зіткненні інтересів різноманітних соціальних груп, **З.С.** виявляються як *закони-тенденції*. У соціології виділяють *закони функціонування* і *закони розвитку, динамічні та статичні (стохастичні)*.

ЗВ'ЯЗКИ СОЦІАЛЬНІ – зв'язки, взаємодії індивідів і груп людей, які мають перед собою певну соціальну мету в конкретних умовах місця і часу; умови середовища, становище в системі соціальних зв'язків і внутрішня своєрідність визначають особистість, її поведінку, установки, емоції і вибір. Зв'язок і взаємодія між людьми встановлюються тому, що люди в процесі задоволення своїх індивідуальних потреб залежать у чомусь конкретно один від одного і кожний виконує певні соціальні функції.

ІДЕАЛЬНИЙ ТИП – у вченні *М.Вебера* умоглядна теоретична конструкція, яка описує певне явище або процес; утворюється за допомогою висмикування певних аспектів явища або процесу та їх узагальнення у теоретичному понятті. «Ідеальний»

означає «чистий» або «абстрактний», такий, якого насправді не існує. **І.Т.** є, напр., поняття «капіталізм», «бюрократія», «релігія», «ринкова економіка» тощо.

ІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО – суспільство, засноване на розвитку великого промислового виробництва, яке формує відповідні моделі ринку, споживання, соціальної організації, науки і культури. Пов'язане з руйнуванням традиційно-культурних систем, наростанням урбанізації, посиленням ролі держави в регулюванні соціально-економічної сфери.

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНИЙ – сталий механізм організації спільного життя людей, усталена форма закріплення і здійснення ними спеціалізованої діяльності; виникає у процесі суспільного поділу праці. Термін широко використовується для опису регулярних і довготривалих соціальних практик, які санкціонуються і підтримуються за допомогою соціальних норм і мають важливе значення в структурі суспільства. Як сукупність економічних, політичних, правових, моральних та ін. відносин, суспільство є системою **І.С.**

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА – сукупність процесів, що відбуваються у всіх сферах і підсистемах суспільства, і які пов'язані з якісно новими формами продукування, переробки і розповсюдження інформації. Викликана потребою у використанні величезного обсягу інформації у зв'язку із зростанням масштабів виробництва, інтенсифікацією та інтелектуалізацією праці, ускладненням процесів управління.

КАСТА – замкнена соціальна група. Існують практично нездоланні бар'єри: людина не може змінити **К.** у якій вона народилася, не дозволяються і шлюби представників різних **К.**

КЛАСИ СОЦІАЛЬНІ – 1) у широкому розумінні – великі групи людей, які відрізняються за їх місцем в історичній системі суспільного виробництва і розподілу, ставленням до засобів виробництва, роллю в суспільній організації праці. **К.С.** виникли історично в процесі розпаду первіснообщинного ладу внаслідок суспільного поділу праці, зростання її продуктивності, появи додаткового продукту та приватної власності на засоби виробництва. Розрізняють **К.С. основні** (раби і рабовласники, кріпаки і поміщики, пролетарії і буржуазія) і **неосновні**; 2) у вузькому значенні – будь-яка страта в сучасному суспільстві, яка відрізняється від інших прибутком, освітою, владою і престижем. Виходячи з цих критеріїв, виділяють не два протилежні класи, а декілька так званих страт, які переходять одна в одну. Згідно з вузьким трактуванням, **К.С.** виникли тільки при капіталізмі і знаменують собою перехід від закритого до відкритого суспільства.

КЛАСИФІКАЦІЯ – розподіл об'єктів, предметів, понять, назв на класи, групи, розряди за спільною ознакою.

КОЛЕКТИВ – організована спільність людей, об'єднаних конкретним видом суспільно корисної діяльності, яка здійснюється у межах тієї чи іншої форми власності і супроводжується відповідними відносинами співробітництва, взаємодопомоги і взаємної відповідальності, інтересами, ціннісними орієнтаціями, установками і нормами поведінки. Розрізняють **К.** трудові, суспільно-політичні, навчальні, військові, спортивні, культурні, побутові та ін.

Центральне місце в системі **К.** належить трудовим, через які більшість працездатного населення залучається до процесу суспільної праці.

КОЛЕКТИВНІ УЯВЛЕННЯ (термін Е. Дюркгейма) – спільні уявлення та моральні установки, які виступають у ролі єдиної сили в суспільстві.

КОМУНІКАЦІЯ – це процес, за допомогою якого люди передають один одному інформацію, ідеї, думки.

КОНСЕНСУС (термін, запроваджений О. Контом) – узгодженість дій основних соціальних спільнот та інститутів суспільства.

КОНТРАКУЛЬТУРА – це різновид субкультури, який не просто відрізняється від домінуючої культури, але протистоїть їй, принципово не сприймаючи пануючих у суспільстві цінностей.

КОНФОРМІЗМ – некритичне сприйняття і наслідування пануючих думок, норм, традицій, принципів і стереотипів масової свідомості.

КОНЦЕПЦІЯ – система взаємопов'язаних поглядів на певні явища і процеси; спосіб їх розуміння і трактування; головна ідея певної теорії.

КОРЕЛЯЦІЯ – тип асоціації однієї змінної з іншою, при якій зміна однієї величини супроводжується зміною іншої.

КУЛЬТУРА – це система цінностей, уявлень про життя і кодів поведінки, спільних для людей, пов'язаних певним способом життя.

КУЛЬТУРНИЙ РЕЛЯТИВІЗМ – це переконаність індивіда у тому, що оцінка окремого елемента культури (звичаю, норми, цінності) можлива тільки в межах тієї культури, з якої він походить.

КУЛЬТУРНІ УНІВЕРСАЛІЇ – це певні елементи, обов'язково присутні у кожній соціальній культурі (елементи, властиві всім видам культури): мова, спорт, танці, звичай прикрашати тіло, освіта, ритуали похоронів та весіль, звичай дарувати подарунки та ін.

ЛЕГІТИМНІСТЬ – це здатність системи породжувати і підтримувати віру, що існуючі політичні інститути є найбільш придатними для суспільства.

ЛОБІЗМ – це особлива система реалізації інтересів окремих організацій і різноманітних соціальних груп, шляхом цілеспрямованого впливу на органи законодавчої та виконавчої влади, з метою отримати схвалення або несхвалення ними того чи іншого законопроекту.

ЛЮМПЕН – декласована людина, яка повністю випала із соціальної структури і втратила звичайні для суспільства цінності, норми, стандарти стосунків і поведінки (безхатні, жебраки, залежні від алкоголю тощо).

МАКРОСОЦІОЛОГІЯ – сфера соціологічного знання, яка вивчає великі елементи соціальних структур, їхній стан та взаємодію, зорієнтована на дослідження масштабних суспільних процесів.

МАРГІНАЛ – це людина, яка не зуміла пристосуватися до домінуючої культури чи субкультури і виявилася витісненою «на узбіччя» соціального життя.

МАРГІНАЛЬНІСТЬ – ставлення індивіда або соціальної групи до суспільства чи певної суспільної верстви.

МАСА – аморфна сукупність людей з мінімальним рівнем групової інтеграції й організації.

МАСОВА ІСТЕРІЯ – стан загальної нервозності, страху і підвищеного збудження – реакція на загрозу з боку якихось потужних сил.

МАСОВА ПОВЕДІНКА – це спонтанні і нетривалі суспільні дії відносно великої кількості людей, які перебувають у невизначеній ситуації.

МЕТОД – це спосіб, сукупність прийомів і процедур практичного і теоретичного пізнання дійсності, технологічний принцип вивчення об'єкта.

МАТРІАРХАТ – форма суспільного устрою на ранніх етапах розвитку первіснообщинного ладу, яка характеризується домінуючою роллю жінки у сім'ї, господарстві, суспільному житті.

МЕДІАЦІЯ – оптимізація процесу пошуку вирішення проблеми задля припинення конфлікту за допомогою третьої сторони.

МЕРИТОКРАТІЯ – 1) влада, що ґрунтується на заслугах, правління найбільш гідних в інтелектуальному, моральному та інших аспектах; 2) концепція, згідно з якою влада повинна здійснюватися людьми, які вирізняються своїми досягненнями, здібностями, професійною компетенцією, а не соціальним походженням чи приписаним статусом.

МІКРОСОЦІОЛОГІЯ – галузь соціологічного знання, яка спрямована на вивчення «мікрооб'єктів», міжособистісних взаємодій і стосунків, комунікативних зв'язків у малих соціальних групах (напр., сім'ї, академічній групі), поведінки індивіда, окремих соціальних явищ і процесів. До *М.* належать: *теорія соціального обміну Дж. Хоманса і П. Блау, символічний інтеракціонізм Дж. Міда, Г. Блумера, А. Роуза, Г. Стоуна, феноменологічна соціологія А. Шюца, етнометодологія Г. Гарфінкеля, теорія «легітимізації» П. Бергера, Т. Лукмана та ін.*

МІГРАЦІЯ – це процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп: переміщення в інший регіон країни або в іншу країну. Міграцією є також переїзд на проживання із села в місто і навпаки.

МІНІМУМ ПРОЖИТКОВИЙ – сукупність матеріальних і фінансових засобів, необхідних для виживання і відтворення індивіда чи соціальної групи.

МІСІОНЕРСТВО – діяльність представників релігійних організацій, що займаються поширенням релігійних поглядів серед населення, яке перебуває на інших світоглядно-релігійних або конфесійних позиціях. *М.* притаманне всім релігійним напрямкам, системам.

МОДЕРНІЗАЦІЯ – це перехід від традиційного аграрного стабільного суспільства до світського, урбанізованого, індустріального, до суспільства, яке безперервно змінюється.

МОЛОДЬ – це суспільна група, яка перебуває в періоді життя, який починається зі статевого дозрівання, не має чітко окресленої верхньої вікової межі і визначається як суспільними, так і індивідуальними рамками.

МОНОГАМІЯ – шлюб між одним чоловіком і однією жінкою.

НАТОВП – тимчасове і неорганізоване зібрання людей, які перебувають у безпосередній фізичній близькості і мають спільний об'єкт зацікавлення.

НАЦІОНАЛІЗМ – полісемантичний термін, який вживається для окреслення таких явищ: 1) *Н.* – національна ідеологія, певна система

світоглядно-політичних засад, що формує основну мету, принципи боротьби за національну незалежність та розбудову власної національної держави; 2) **Н.** як культурний і політичний рух, спрямований на боротьбу за утвердження національних пріоритетів у культурній та адміністративній сферах або за здобуття національної незалежності; 3) **Н.** як національна свідомість, тобто усвідомлення своєї приналежності до певної нації.

НАЦІЯ – історична сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для усіх членів.

НЕРІВНІСТЬ – становище, за якого люди не мають рівного доступу до соціальних благ.

НЕФОРМАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ґрунтується на схваленні або засудженні дій людини з боку її родичів, друзів, колег, знайомих, а також з боку громадської думки, яке висловлюється через звичаї і традиції, або через засоби масової інформації.

НЕФОРМАЛЬНІ НЕГАТИВНІ САНКЦІЇ – це покарання, не передбачені офіційними інстанціями, такі як зауваження, насмішка, злий жарт, зневага, недобррозичливий відгук, наклеп тощо.

НЕФОРМАЛЬНІ ПОЗИТИВНІ САНКЦІЇ – це публічне схвалення з боку неофіційних осіб та організацій: публічна похвала, комплімент, мовчазне схвалення, аплодисменти, слава, посмішка тощо.

НИЗХІДНА СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ – соціальний спуск, рух індивіда чи соціальної групи донизу у соціальній ієрархії.

НОРМИ – засоби соціальної регуляції поведінки індивідів і груп. У нормативній структурі виділяють звичаї, моральні норми і закони.

НУКЛЕАРНА СІМ'Я складається із дружини, чоловіка і їхніх дітей. Вона є найбільш поширеним типом сім'ї у сучасному індустріальному суспільстві.

ОСОБА – стійкий комплекс якостей, властивостей, набутих під впливом відповідної культури суспільства та конкретних соціальних груп, до яких належить індивід.

ПАНІКА – це форма масової поведінки, коли люди, зіткнувшись із небезпекою, виявляють некоординовані реакції. Під впливом **П.** люди діють неорганізовано, емоційно, часто заважаючи і травмуючи один одного.

ПАРАДИГМА В СОЦІОЛОГІЇ – це певний ціннісно-нормативний підхід, який визначає кут зору, крізь призму якого відстежуються, аналізуються та узагальнюються соціальні явища та процеси.

ПАРТІЙНА СИСТЕМА – політична структура, що складається із сукупності політичних партій різного типу зі стійкими взаєминами між собою, державою та іншими інститутами влади, характером та умовами діяльності.

ПАРТІЯ ПОЛІТИЧНА – це ідеологічна організація, яка об'єднує найактивнішу і найбільш організовану частину соціальної спільноти, виражає і захищає інтереси цієї спільноти, здійснює практичну роботу для її задоволення.

ПАТРІАРХАТ – 1) форма соціальної організації, при якій чоловік відіграє домінуючу роль у сімейному, господарському, суспільному житті; 2) в

еволюціонізмі – період родового ладу, що настав після матріархату і який збігався у часі з мідним, бронзовим і раннім періодом залізного віку; характеризується патрилінійним родом, владою чоловіка, який очолює рід, розвитком скотарства, плужного землеробства, металообробки тощо. Епоха **П.** – час розпаду первіснообщинного ладу, на заключному етапі – виникнення класів і держави.

ПАТРІОТ – людина, віддана своїй вітчизні, вірно служить її інтересам.

ПЕРВИННА МОДЕРНІЗАЦІЯ – це модернізація епохи промислової революції, зміни соціальної структури у зв'язку із руйнуванням традиційних, станових спадкових привілеїв і проголошення рівних громадянських прав, демократизації суспільства.

ПЛІТКИ – сукупність даних, які виникають із анонімних джерел і поширюються неформальними каналами. Поширення **П.** – це форма масової поведінки.

ПОЗИТИВІЗМ – провідний напрям у соціології ХІХ ст. (*О.Конт, А.Кетле, Е.Дюркгейм* та ін.), який характеризується (особливо на першому етапі) натуралістичним підходом до явищ суспільного життя, намаганням пояснити суспільне життя і поведінку людини, застосовуючи для цього закономірності, встановлені у точних, насамперед природничих і фізичних науках (органічна школа в соціології, соціальний механіцизм). Соціальні явища і процеси є окремими випадками загальних законів та закономірностей.

ПОЗИЦІЯ СОЦІАЛЬНА – а) в *об'єктивному значенні* – суспільний статус людей з певними правами і обов'язками, що не залежать від їхніх індивідуальних, особистих рис. **П.С.** утворюють певну ієрархію за тими чи іншими критеріями (напр., майновими, владними), мають різний статус і престиж у громадській думці. **П.С.** описуються сукупністю рольових приписів, об'єктивних вимог до осіб, що займають таку позицію; б) у *суб'єктивному значенні* – усвідомлений вибір, світоглядна і моральна орієнтація особистості, яка підлягає моральній оцінці як основна, прогресивна або консервативна, реакційна.

ПОЛІАНДРІЯ – шлюб однієї жінки із кількома чоловіками.

ПОЛІГАМІЯ – така форма шлюбу, за якої в нього вступають більше ніж два партнери.

ПОЛІГІНІЯ – шлюб одного чоловіка із кількома жінками.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ МЕТОД – встановлення подібності та відмінності (на підставі збіжності чи незбіжності певних ознак об'єктів).

ПОРІГ БІДНОСТІ – визначений державою граничний рівень особистісного добробуту, опинившись нижче якого, людина не може підтримувати свій нормальний фізичний стан.

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО – соціальна форма, що формується і визначається в процесі еволюції і трансформації індустріального суспільства. Відповідає рівню низки країн Західної Європи та Північної Америки кінця ХХ ст. Характеризується переходом від виробничої економіки до обслуговуючої, різким зростанням виробництва продукції, що базується на «високих технологіях».

ПРЕДМЕТ СОЦІОЛОГІЇ – це концептуальна схема соціальної реальності, у якій її головні елементи зведені в систему і логічно виводяться одні з одних.

ПРЕСТИЖ – повага до статусу, який існує в громадській думці.

ПРИПИСУВАНИЙ СТАТУС – це статус, у якому людина народжена (природжений статус), але за яким, крім того, суспільством визнані певні соціальні ознаки.

ПРОГРЕС – це якісні чи структурні зміни певного суспільного явища чи соціальної системи, які, з позиції певних визначених оціночних критеріїв, становлять удосконалення цього явища порівняно з його попереднім станом.

ПРОЦЕДУРА – послідовність усіх операцій, загальна система дій щодо організації дослідження.

РАБСТВО – економічна, соціальна і юридична форма соціальних стосунків, за якої одні люди є власністю інших людей.

РЕВОЛЮЦІЯ – комплексна зміна багатьох або всіх сторін суспільного життя, яка стосується основ існуючого ладу.

РЕПРЕЗЕНТАТИВНІСТЬ – властивість вибіркової сукупності відтворювати (тобто досить точно відобразити) характеристики генеральної сукупності.

РЕПРЕСІЯ – каральний захід, покарання з метою придушити, присікти будь-що; у тому числі масові, необґрунтовані протизаконні переслідування будь-кого з боку державних органів.

РЕПУТАЦІЯ – громадська думка, яка сформувалася щодо якостей, достоїнств і недоліків будь-кого.

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ – 1) вторинна соціалізація, що відбувається протягом усього життя індивіда у зв'язку зі зміною його установок, цілей, норм і цінностей життя; 2) процес пристосування девіантного індивіда до соціального середовища без гострих конфліктів.

РЕСПОНДЕНТ – той, кого опитує соціолог.

РЕФЕРЕНТНІ ГРУПИ – це соціальні групи, на які індивід орієнтується при оцінюванні і формуванні своїх поглядів, почуттів і дій.

РЕФОРМА – часткове вдосконалення у якійсь сфері життя, ряд поступових перетворень, які не стосуються основ існуючого ладу.

РИТУАЛ СОЦІАЛЬНИЙ – форма санкціонованої упорядкованої соціальної поведінки; сукупність регулярно здійснюваних дій та їх установалений порядок.

РІВЕНЬ ЖИТТЯ – узагальнений показник, який характеризує досягнутий ступінь задоволення матеріальних і культурних потреб населення країни (окремого регіону), класів, соціальних груп, сім'ї, індивідів у смислі забезпечення їх споживчими благами; характеризується переважно кількісними показниками, абстрагованими від їх якісного значення.

РОБОТА – вид діяльності, що здійснюється за певну винагороду.

РОЗШИРЕНА СІМ'Я – це сім'я, яка складається із кількох поколінь родичів.

РОЛЬОВА НАПРУГА – ситуація, коли в одній ролі є суперечливі експектації, або неможливість ефективно і майже одночасно виконувати дві і більше соціальних ролей.

РОЛЬОВА ПІДГОТОВКА – придбання знань і навичок, необхідних для виконання соціальних ролей.

РОЛЬОВА ПОВЕДІНКА – реальна, фактична поведінка індивіда, який відіграє певну соціальну роль; на відміну від простого виконання ролі є очікуваною поведінкою.

РОЛЬОВА ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ – соціологічна концепція, згідно з якою особа – це функція від тієї сукупності ролей, які людина виконує у суспільстві, й оскільки всі ролі пов'язані з її перебуванням у соціальних групах, то особа є похідною від сукупності тих груп, у які входить людина.

РОЛЬОВИЙ КОНФЛІКТ – конфлікт, пов'язаний з виконанням індивідом однієї або декількох соціальних ролей, котрі містять у собі несумісні, конфліктуючі обов'язки й вимоги (напр., *поліцейський повинен заарештувати свого сина*).

РОЛЬОВИЙ НАБІР – сукупність ролей, зумовлених певним статусом.

САМОГУБСТВО (суїцид) – добровільне і навмисне припинення свого життя. За умов С. людина має мету і мотив, які спонукають її до дії. Причини С. — наявність конфліктності з оточенням і психосоціальна дезадаптація. Розрізняють справжнє і демонстративно-шантажне С; С. у вигляді помсти, ухилення від призову, самопокарання, відмова від життя як такого.

САМОКОНТРОЛЬ – вид соціального контролю; вияв усвідомлюваної регуляції особистістю власної поведінки та діяльності з метою забезпечення відповідності їх результатів поставленим цілям, пред'явленим вимогам, цінностям, нормам, правилам, зразкам.

САМООЦІНКА – судження людини про міру наявності в неї тих чи інших якостей, рис, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком. С. – вияв оціночного ставлення людини до себе і відіграє важливу роль у саморегулюванні її поведінки і діяльності.

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ – вияв і розвиток індивідом особистісних здібностей у всіх сферах діяльності; реалізація потенцій особистості.

САМОРЕГУЛЯЦІЯ – 1) властивість систем різних рівнів зберігати внутрішню стабільність завдяки скоординованим реакціям, які компенсують вплив умов навколишнього середовища, що постійно змінюються; 2) активність, спрямована на досягнення поставленої суб'єктом певної мети і яка передбачає створення моделі, а також її корегування в ході діяльності.

САНКЦІЇ – це покарання і винагороди, які застосовуються суспільною групою до індивіда, який не дотримується засад, обов'язкових для членів цієї групи.

СЕРЕДНІЙ КЛАС – клас, що займає проміжне становище між основними класами («вищим» і «нижчим») у системі соціальної стратифікації; характеризується неоднорідністю становища, суперечливістю інтересів, свідомості і політичної поведінки. На основі різних ознак ця верства є диференційованою (освіта, рід занять, прибуток, культура тощо), має відповідну структуру, яка виражає її гетерогенний характер. Розрізняють старі верстви С.К. (середні і дрібні торговці) і нові верстви, так звані «білі комірці» (управлінці середньої і нижчої ланки, професійні працівники розумової праці та ін.). Виділяють такі ознаки С.К.: наявність власності у вигляді накопиченого майна чи існуючої як джерело прибутку; високий рівень освіти (як правило, вища); прибуток, середній по країні; професійна діяльність, що має досить

високий престиж у суспільстві; певний світогляд і система цінностей, спосіб життя. Наявність чисельного **С.к.** в соціальній ієрархії багатьох сучасних країн дозволяє їм зберегти усталеність, стабільність, незважаючи на епізодичне зростання напруги серед найбільш вразливих верств.

СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ МЕТОД – теоретичний метод, який передбачає розгляд об'єкта пізнання як системи, що складається зі структурних елементів з визначеними функціями.

СІМ'Я – це соціально санкціонована, відносно стійка група людей, яка об'єднана спорідненістю, шлюбом або усиновленням дітей, члени якої проживають разом і економічно пов'язані між собою.

СОЛІДАРНІСТЬ – 1) єдність переконань і дій, взаємодопомога і підтримка членів соціальної групи, які ґрунтуються на спільності інтересів і необхідності досягнення спільних групових інтересів, спільна відповідальність; 2) активне співчуття і підтримка будь-яких дій або думок.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ – це процес засвоєння культури (норм поведінки, цінностей, ідей, правил, стереотипів розуміння). Це процес формування соціальних якостей, завдяки яким людина стає дієздатним учасником соціальних зв'язків, інститутів і спільнот.

СОЦІАЛЬНА ВЗАЄМОДІЯ – взаємодія між двома і більше індивідами, у процесі якої передається соціально значима інформація, або здійснюються дії, орієнтовані на іншого індивіда.

СОЦІАЛЬНА ГРУПА – це двоє або більше індивідів, які мають спільні погляди і пов'язані один з одним у відносно стійких моделях соціальної взаємодії.

СОЦІАЛЬНА ДИСТАНЦІЯ – відстань між двома статусами або позиціями індивідів чи соціальних груп.

СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ – переміщення індивідів та груп від одного соціального статусу до іншого.

СОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА, за Вебером, – це певний вчинок людини, який він співвідносить з поведінкою (або вчинками) інших людей.

СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА – це те у соціальній поведінці, що спричиняє соціальне тертя, дискомфорт і вимагає колективних зусиль для його вирішення (бідність, хвороби, злочинність, самотність тощо).

СОЦІАЛЬНА РОЛЬ – модель поведінки, орієнтована на певний статус, її ще називають динамічною стороною статусу.

СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА – цілісне утворення, головним елементом якого є люди, їх зв'язки, взаємини та взаємодії, а також соціальні інститути та організації, соціальні групи, спільноти, норми і цінності.

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ – це сукупність розміщених у вертикальному порядку соціальних прошарків.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА – є тривалим укладом соціальних взаємодій між елементами суспільства: статусами, ролями, групами, організаціями, соціальними інститутами.

СОЦІАЛЬНЕ – найважливіша категорія соціології, означає сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, інтегрована індивідами чи

спільнотами в процесі спільної діяльності в конкретних умовах і яка виявляється в їх стосунках, у ставленні до свого місця в суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя. Будь-яка система суспільних відносин (економічних, політичних та інших) стосується ставлення людей одне до одного і до суспільства, тому кожна має й чітко виражений соціальний аспект. Характеризуючи особливий аспект суспільних відносин, входячи в усі їх види, С., однак, не включає в себе ці відносини і не зводиться до їх суми. Виділяють такі основні риси, що характеризують специфіку С.: а) властивість, що іманентно (внутрішньо) притаманна особистості і спільнотам і яка формується внаслідок процесів соціалізації й інтеграції людини в суспільство, суспільні відносини; б) відображає зміст і характер взаємодії між суб'єктами (індивідами, групами, спільнотами) як наслідок виконання людиною певних соціальних ролей, котрі вона бере на себе, ставши членом спільноти; в) продукт взаємодії суб'єктів, який виражається у культурі, оцінках, способі життя людей.

СОЦІАЛЬНИЙ СТАТУС – це певна позиція особи в соціальній структурі групи і суспільства, пов'язана з іншими позиціями через систему прав та обов'язків.

СОЦІАЛЬНИЙ ФАКТ (у соціологічній теорії Еміля Дюркгейма) – це соціальне явище, яке породжене колективними діями індивідів і через це є якісно відмінним від того, що відбувається на рівні індивідуальної свідомості.

СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ – це фундаментальні зміни, які відбуваються з плином часу із базовими елементами культури, структури і соціальної поведінки.

СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУТИ – це стійкі види соціальних взаємодій, які склалися історично, самовідтворюються і задовольняють певні життєво важливі потреби людей.

СОЦІАЛЬНІ ОРГАНІЗАЦІЇ – це штучно сконструйовані спільноти людей для виконання певної легітимної цілі, наприклад, виробництва товарів чи надання послуг.

СОЦІОЛОГІЗМ – теорія, яка наполягає на специфічності й автономності соціальної реальності, її домінуванні над індивідами.

СТАН – соціальна група, яка володіє певними правами й обов'язками, закріпленими звичаєм або законом, і які передаються в спадок.

СУБКУЛЬТУРА – частина загальної культури, система цінностей, традицій і звичаїв, характерних великій соціальній групі.

СУБКУЛЬТУРА МОЛОДІЖНА – сукупність цінностей, вірувань, традицій та звичок, якими користуються молоді люди. Для С.М. характерні відсутність вибірковості в культурній поведінці, переважання стереотипів і групового конформізму. В ній існує своя мова, мистецтво та стиль поведінки, вона має певну систему штучних заміників реальних цінностей. С.М. відрізняє те, що це: а) швидше культура дозвілля, а не праці; б) у її межах соціальні зв'язки і відносини організовані не навколо сім'ї чи кола друзів, а навколо рівних груп; в) предметом особливої уваги молодіжних груп є стиль.

СУСПІЛЬНІ РУХИ – це об'єднання великої кількості людей, мобілізованих для підтримки або опору культурним чи соціальним змінам.

СУСПІЛЬСТВО – 1) у широкому розумінні – це сукупність усіх видів взаємодії та форм об'єднання людей, у якій знаходиться вияв їх взаємозалежності один від одного і які склалися історично; 2) у вузькому розумінні – історично конкретний тип соціальної системи, певна форма соціальних стосунків.

ТЕНДЕНЦІЯ – можливість тих чи інших подій розвиватися у певному напрямку.

ТЕОРІЯ – система керівних ідей, гіпотез у тій чи іншій галузі знання; узагальнений досвід людей; сукупність знань про природу і суспільство, накопичених у ході суспільно-історичного життя.

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНА – комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення і пояснення соціальних явищ і процесів.

ТИПОЛОГІЧНИЙ МЕТОД – групування фактів у якісно визначені типи на підставі властивих їм спільних ознак.

ТРАДИЦІЇ – елементи соціальної і культурної спадщини, які передаються з покоління в покоління і зберігаються у певній спільноті, соціальній групі протягом тривалого часу.

ТРАДИЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО (доіндустріальне) – це суспільство з аграрним укладом, слабо динамічними соціальними структурами та із заснованим на традиції способом соціокультурної регуляції. У ньому переважає натуральне господарство, застосовуються прості технології, а відтак – поділ праці є нескладним.

УРБАНІЗАЦІЯ – це процес зростання і підвищення ролі міст, збільшення частини міського населення і поширення міського способу життя на всі прошарки населення.

ФЕМІНІЗАЦІЯ – зростання ролі і впливу жінок у суспільстві в цілому чи в будь-яких сферах суспільного життя.

ФЕМІНІЗМ – 1) соціополітична теорія і практика, мета якої – звільнення всіх жінок від чоловічої переваги і експлуатації; 2) соціальний рух, що містить у собі стратегічну конфронтацію з гендерно-класовою системою; масового характеру набуває в середині ХХ ст.

ФЕРАЛЬНІ ЛЮДИ – термін, введений у ХVІІІ ст. шведським ученим *К.Ліннеєм*, використовується для позначення істот, які виростили в ізоляції від суспільства і виховані у середовищі тварин. Діти, які позбавлені спілкування з такими самими, як вони, і які не отримали відповідного виховання та навичок, перетворюються на розумово недорозвинених істот. Здичавілих людей називають ще «мауглі», «дітьми джунглів».

ФОРМАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ ґрунтується на схваленні або засудженні дій людини з боку офіційних органів влади й адміністрації.

ФОРМАЛЬНІ НЕГАТИВНІ САНКЦІЇ – це покарання, передбачені юридичними законами, урядовими постановами, адміністративними інструкціями і розпорядженнями: позбавлення громадянських прав, ув'язнення, арешт, звільнення з роботи, штраф, службове стягнення, догана, смертна кара та ін. Вони пов'язані з наявністю приписів, які регулюють поведінку індивіда і вказують, яка кара призначена за недотримання цих норм.

ФОРМАЛЬНІ ПОЗИТИВНІ САНКЦІЇ – це публічне схвалення з боку офіційних організацій: грамоти, премії, титули і звання, державні нагороди і високі посади. Вони тісно пов'язані з наявністю приписів, які окреслюють, як повинен себе поводити індивід і які передбачені винагороди за дотримання ним нормативних приписів.

ФУНКЦІЯ – обов'язок, значення, призначення, роль.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ – 1) форма існування істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність духовних і матеріальних досягнень суспільства; 3) ступінь розвитку матеріальної та духовної культури, суспільного розвитку взагалі; 4) процес становлення громадянського суспільства; 5) відносно самостійне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі і часі, що може мати ієрархічні рівні (напр., антична Ц., афінська Ц.). У соціології Ц. найчастіше розуміється як ступінь культурного розвитку, якого досягли деякі країни. Існує безліч показників цивілізованості – рівень смертності (особливо дитячої), санітарний стан міст, екологія і т. ін. У сучасних умовах Ц. розуміється як розмаїття культурно-історичних форм, що дозволяє переосмислити поняття історичного прогресу, відмовитися від розуміння історії як висхідного поступального руху.

ЦІЛІСНІСТЬ – узагальнена характеристика об'єктів, які мають складну внутрішню структуру (напр., *суспільство, особистість, біологічна популяція*). Ц. виражає інтегрованість, самодостатність, автономність цих об'єктів, пов'язане з внутрішньою активністю, їх протиставлення оточенню; характеризує їх якісну своєрідність, зумовлену притаманними їм специфічними закономірностями функціонування і розвитку.

ЦІННОСТІ – це загально визнані переконання щодо цілей, до яких соціальна спільнота (і кожен її член) повинні прагнути, якими вони керуються у своєму щоденному житті.

ШВИДКІСТЬ МОБІЛЬНОСТІ – одна з характеристик соціальної мобільності, яка є вертикальною соціальною дистанцією, або числом страт – економічних, професійних чи політичних, які проходить індивід у його русі вгору або вниз за певний проміжок часу.

ШЛЮБ – це соціальна форма відносин між чоловіком і жінкою, яка історично змінюється і завдяки якій суспільство впорядковує і санкціонує їхнє статеве життя, встановлює їх подружні й батьківські права та обов'язки, забезпечує легітимність їхніх нащадків. За процедурою шлюбної церемонії Ш. поділяються на громадянський і церковний, практикується також укладання шлюбного контракту.

ЯВИЩА СОЦІАЛЬНІ – усе те в соціальній дійсності, що виявляє себе, розкриває зовнішні, безпосередньо дані форми свого існування; елементи соціальної реальності, яким притаманна вся повнота соціальних властивостей та ознак, універсальні об'єктивні характеристики соціального світу, соціальних об'єктів. Я.С. можуть бути: окремі особистості (їх взаємовідносини, дії, ідеї, інтереси, потреби та властивості), соціальні групи, соціальні інститути та організації, різноманітні соціальні процеси у випадку, коли вони відіграють

значну роль у соціальному житті суспільства. **Я.С.** реалізуються через конкретну діяльність людей, організацій, інституцій, тому вони є певною динамічною сутністю, що мають свої часові характеристики.

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ – 1) інтегральна характеристика всієї сукупності видів, форм, сфер життєдіяльності людей певного суспільства, зумовлених рівнем його виробництва, економічними відносинами, політичним устроєм та системою цінностей; 2) суб'єктивне сприйняття і оцінка свого життя. На відміну від поняття «рівень життя», **Я.Ж.** включає такі фактори, як рівень демократизації, стан здоров'я населення і оточуючого середовища, можливості здобуття освіти, ступінь соціальної захищеності тощо.

«Я-КОНЦЕПЦІЯ» – відносно стійка, усвідомлена система уявлень індивіда про самого себе, на ґрунті якої він вибудовує взаємодію з іншими людьми.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ І ЗАЛІКУ З СОЦІОЛОГІЇ

1. Соціологія як наука. Об'єкт і предмет соціології.
2. Основні підходи до визначення предмета соціології.
3. Структура соціологічної системи знання.
4. Особливості мікро- і макросоціології.
5. Місце соціології в системі наук.
6. Функції соціології.
7. Соціально-теоретичні передумови становлення соціології.
8. О. Конт як засновник соціології.
9. Основні ідеї позитивізму, його представники.
10. Вчення О. Конта про соціальну статистику і динаміку.
11. Еволюціоністська соціологія Г. Спенсера.
12. Психологічний напрям в соціології.
13. Предмет і метод соціології Е. Дюркгейма.
14. Концепція соціологізму Е. Дюркгейма.
15. «Розуміюча» соціологія М. Вебера.
16. Сучасні макросоціологічні теорії.
17. Сучасні мікросоціологічні теорії.
18. Соціологічні концепції суспільства.
19. Поняття «соціальне».
20. Соціальна структура суспільства, її елементи.
21. Соціальна група: поняття і класифікація.
22. Типологія суспільств.
23. Поняття соціального інституту.
24. Основні елементи і риси соціального інституту.
25. Види і функції соціальних інститутів.
26. Предмет соціології сім'ї.
27. Сім'я як соціальний інститут і мала соціальна група.
28. Основні параметри соціологічного вивчення сім'ї.

29. Типи сім'ї і форми шлюбу.
30. Функції сім'ї.
31. Сутність соціальної стратифікації суспільства.
32. Основні критерії стратифікації.
33. Основні теорії соціальної стратифікації.
34. Теорія соціальної стратифікації М. Вебера.
35. Теорія соціальної стратифікації Р. Дарендорфа
36. Теорія соціальної стратифікації Л. Уорнера.
37. Поняття «бідність», «убогість».
38. Поняття абсолютної і відносної бідності.
39. Соціальна мобільність та її види.
40. Поняття «людина», «індивід», «індивідуальність», «особа».
41. Проблема взаємодії особи і суспільства.
42. Поняття «соціальний статус» і «соціальна роль».
43. Процес соціалізації особистості: механізми, фази, етапи.
44. Соціалізація індивіда, її види.
45. Соціальна структура особи.
46. Проблема соціальної типології в соціології особи.
47. Поняття культури. Соціологічне розуміння культури.
48. Типи, види і форми культури. Культурний шок.
49. Основні елементи культури. Культурні універсалії.
50. Функції культури.
51. Поняття соціальної норми і девіації.
52. Теорії причин девіантної поведінки.
53. Форми і види девіантної поведінки.
54. Сутність і види соціального контролю.
55. Предмет і специфіка соціології конфлікту.
56. Поняття соціального конфлікту, його структура.
57. Соціологічні концепції конфліктів.
58. Типи соціальних конфліктів.
59. Функції і дисфункції соціального конфлікту.
60. Управління конфліктом і форми його розв'язання.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Методичні рекомендації
з самостійної роботи та практичних занять

з

СОЦІОЛОГІЇ

(для студентів 1-3 курсів усіх форм навчання
всіх спеціальностей академії)

Укладачі: **ЗІНЧИНА** Олександра Борисівна,
КЛИМЕНКО Галина Тарасівна,
КУДРЯВЦЕВ Олександр Юрійович,
РАДІОНОВА Людмила Олексіївна

Відповідальний за випуск *В. В. Корженко*

За авторською редакцією

Комп'ютерне верстання: *К. А. Алексанян*

План 2011, поз. 286 М

Підп. до друку 15.03.2012.

Друк на різнографі

Тираж 50 пр.

Формат 60x84/16

Ум. друк. арк. 3,0

Зам. №

Видавець і виготовлювач:

Харківська національна академія міського господарства,
вул. Революції, 12, Харків, 61002

Електронна адреса: rektorat@ksame.kharkov.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК №4064 від 12.05.2011 р.